2 EPERE

POLITOLOGIE

Ghiță Ionescu

Investigarea comparativă a politicii comuniste

HUMANITAS

Ghiţă Ionescu este un faimos politolog britanic de origine română, profesor la Universitatea din Manchester.

Profesorul Ionescu a publicat, în 1968, împreună cu Isabel de Madariaga, cartea intitulată *Opposition*, în care studiază sistematic opoziţia ca instituţie caracteristică unei democraţii consţituţionale. În 1965, el a întemeiat revista de studii politice *Government and Opposition*. S-a creat astfel o adevărată şcoală de gîndire politologică, axată pe ideea că trăsătura distinctivă dintre regimurile politice constituţional-pluraliste şi cele autoritar-dictatoriale este furnizată de prezenţa şi rolul opoziţiei politice.

Tot profesorul Ionescu a iniţiat şi editat o serie de monografii şi studii comparative ale sistemelor politice. Prezenta trecere în revistă a politicii comuniste a apărut iniţial în această serie.

Ghiţă Ionescu este şi autorul a numeroase analize consacrate fenomenului comunismului. Ar fi în special de menţionat clasica lucrare *Communism in Romania* (Londra, Oxford University Press, 1964), care prezintă istoria mişcării comuniste în România. De asemenea, foarte importantă, prin viziunea ei şi prin sesizarea corectă a destinului final al statelor comuniste din Europa de Est, este *The Politics of the European Communist States* (Londra, Weidenfeld & Nicolson, 1967).

În iulie 1991, editura Longman publică *Leadership in an Interdependent World*, o carte în care Ghiţă Ionescu analizează acţiunea politică a cinci cunoscuţi politicieni, Adenauer, de Gaulle, Thatcher, Reagan, Gorbaciov, într-o lume caracterizată tot mai mult prin interdependenţă.

Ghiţă Ionescu

Investigarea comparativă a politicii comuniste

Cu o prefaţă a autorului pentru ediţia în limba română

Traducere din limba engleză de
RADU PARASCHIVESCU

HUMANITAS
Bucureşti, 1992

Coperta: GHEORGHE BALTOC

Ghiţă Ionescu, *Comparative Communist Politics*,
Londra, Macmillan, 1972
© Government and Opposition, 1972

Toate drepturile pentru versiunea românească
aparţin Editurii Humanitas

ISBN 973–28–0296–0

CUPRINS

PSEUDO-PREFAŢĂ 7

Statul constituţional-pluralist şi societatea revoluţiei informaţionale 9

Statul marxist-leninist-stalinist şi revoluţia informaţională 19

1. O RECAPITULARE 37

A. Abordările empirice 56

B. Reconceptualizarea 65

2. STUDIUL COMPARATIV AL STATULUI SOCIALIST 83

A. Comparabilitatea statelor socialiste . . . 88

B. Studiul comparativ al statului socialist ca formă de tranziţie şi ca anomalie ideologică 105

C. Studiul comparativ al statului socialist în era industrial- tehnologică 110

NOTE 119

PSEUDO-PREFAŢĂ

Cartea aceasta a fost publicată în ţările occidentale (inclusiv în Japonia) începînd din 1972. Date fiind dimensiunile ei reduse, prefaţa nu ar avea de ce să cuprindă multe pagini. Dar, la traducerea în româneşte a cărţii, prefaţa a luat proporţii, devenind mai curînd o pseudo-prefaţă. Calificativul „pseudo" are, în mintea mea, două justificări. Prima este legată de o analogie, desigur nu în plan artistic, cu *Pseudocynegeticos* de Odobescu. *Pseudocynegeticos* s-a născut, se ştie, în mod accidental, în urma încercării de a scrie o prefaţă. Apoi, ea a devenit una dintre valorile certe ale literaturii române.

A doua justificare este furnizată de schimbările extraordinare survenite în lume în ultimii douăzeci de ani: în ştiinţă şi tehnologie am intrat în era postindustrială; în filozofie şi cultură, în era postmodernistă; în politică, în era postcomunistă. Autorul, căruia i se traduce pentru prima dată o carte în limba română, a simţit nevoia să ofere noi explicaţii şi completări, cerute atît de noua cunoaştere dobîndită, cît şi de necesitatea de a

preciza înţelesurile unor concepte folosite în lucrările sale anterioare.

Prefaţa şi-a însuşit astfel o autonomie a ei. În muzică, adesea, „variaţiunile" unui compozitor pe teme vechi devin o altă compoziţie. Aceasta nu înseamnă însă că aş vrea să lipsesc cartea din 1972 de meritul ei de a fi prevăzut, de a fi diagnosticat faptul că boala statului marxist-leninist-stalinist intră în stadiul ei final, precum şi de a fi prezis că acest stat,ale cărui anormalităţi structurale originare erau ţinute în corsete de fier, nu se va putea adapta, asemenea statelor constituţional-pluraliste, cerinţelor imperioase ale revoluţiei informaţionale. El va muri, din această pricină, în teribile convulsiuni, după cum s-a şi putut vedea. Cele trei concepte, „stat marxist-leninist-stalinist", „stat constituţional-pluralist" şi „revoluţie informaţională", le voi explica mai jos.

Prefaţa este divizată în două părţi. În prima parte vom explora vechea legătură dialectică dintre stat şi societatea civilă şi vom căuta să explicăm două lucruri: 1) de ce societatea civilă şi-a stabilit în mod manifest dominaţia asupra statului (cu alte cuvinte, de ce această dominaţie tinde să se exercite în toate statele); 2) de ce există şi o prioritate conceptuală a societăţii civile faţă de stat.

Nu aceeaşi a fost situaţia în perioada anterioară: statul îşi afirmase atunci în mod tot mai accentuat dominaţia asupra societăţii civile. Tot acest proces a culminat cu asfixierea totală a societăţii civile în statele marxist-leninist-staliniste.

Problema raportului dintre societatea civilă (*die bürgerliche Gesellschaft* — o expresie pe care

Marx şi marxiştii au pervertit-o, conferindu-i o conotaţie peiorativă: „societate burgheză") şi stat, problemă pe care şi-au pus-o în perioadele istorice respective Locke şi Montesquieu, Rousseau şi Kant, Tocqueville şi John Stuart Mill, îşi găseşte dezlegarea abia după declanşarea revoluţiei informaţionale. Revoluţia informaţională este considerată aici drept faza finală şi supremă a revoluţiei industriale. Efectele ei confirmă predicţia mai veche a lui Saint-Simon (1760–1825) că societatea industrială va diminua puterea statului dinăuntru şi dinafară. Politologi moderni ca Raymond Aron, Karl Deutsch, Colin Clark, Daniel Bell şi Ralf Dahrendorf au urmat această linie majoră de gîndire în lucrările lor, care astăzi stau la baza noii ştiinţe transdisciplinare: *international political economy*.

În partea a doua a prefeţei se va reveni la subiectul cărţii: înfrîngerea dramatică a statului marxist-leninist-stalinist de către societatea civilă. Înfrîngerea aceasta a avut loc după revoluţia informaţională şi, prin consecinţele ei, ea a marcat sfîrşitul războiului, rece şi cald, întreţinut de agresiva ideologie comunistă în ultimii patruzeci de ani (1948–1988).

STATUL CONSTITUŢIONAL-PLURALIST ŞI SOCIETATEA REVOLUŢIEI INFORMAŢIONALE

„Statul constituţional-pluralist" este un concept fundamental în filozofia politică a lui Raymond Aron. De acolo l-am împrumutat pentru

propria mea terminologie, din două motive: 1) pentru că simpla îmbinare a conceptelor de „constituţional" şi „pluralist" rezumă ideea că funcţia statului, statuată prin constituţie, este de a garanta libera activitate pluralistă a societăţii (de altfel, conceptul de „societate" fiind intrinsec legat de cel de „pluralism", căci societatea nu poate fi decît plurală; la rîndul ei, pluralitatea umană nefiind altceva decît o societate sau un grup de societăţi); pentru Raymond Aron statul este un servitor al societăţii, îndeosebi al celei industriale, aşa cum arată el în faimosul lui curs *Dix-huit leçons sur la société industrielle*; 2) formula de „stat constituţional-pluralist" este preferabilă din motive semantice celei, mult mai des întrebuinţate în politologie şi în limbajul popular, de „stat liberal-democrat". Ambele adjective folosite în această din urmă expresie au cusururile lor, căci, din punct de vedere etimologic, „democraţie" indica, în filozofia politică greacă, o formă de degenerare a *politeiei*, *politeia* fiind forma perfectă de organizare în care nici una din păturile sociale, nici chiar cea mai numeroasă, demos-ul, nu îşi impun concepţia. În cazul demos-ului este vorba despre concepţia egalitară, tema rolului egalităţii în democraţie constituind, de la Tocqueville şi cartea sa *De la démocratie en Amérique*, un laitmotiv constant în teoria politică modernă. Al doilea defect al termenului de „democrat" este că e un epitet politic, folosit adesea, cum este cazul în Europa şi în Statele Unite îndeosebi, în denumirea unui partid politic, şi lipsit astfel de obiectivitate conceptuală. Acelaşi dezavantaj terminolo-

gic apasă şi asupra termenului de „liberal". Acesta, în schimb, este de origine modernă. În economie a apărut la Adam Smith, iar în filozofia politică la Benjamin Constant, a cărui gîndire fusese astfel botezată de către doamna de Staël. Ca partid politic purtînd expres această denumire, liberalii au fost cunoscuţi mai întîi în Spania („los liberales" din prima jumătate a veacului al XIX-lea). Într-un sens mult mai larg, şi desigur anacronic, termenul de „liberalism", ca şi căutare a modului de organizare a tuturor libertăţilor necesare activităţilor pluraliste ale societăţii civile, poate fi, şi este, atribuit tuturor clasicilor gîndirii politice moderne, începînd cu Montesquieu, Hume şi Kant sau federaliştii americani. Imprecizia termenului şi banalitatea sa îl fac mai greu de utilizat, chiar şi cu referire la o ideologie. În S.U.A., de pildă, termenul de „liberal" are cu totul alt înţeles decît în Europa.

Desigur, nici un termen precum „constituţional" nu este deosebit de precis dacă ar fi utilizat cu referire la orice stat care are o constituţie (aproape toate statele membre ale Naţiunilor Unite au o constituţie, chiar dacă multe dintre ele sînt dictaturi). Spre deosebire de „liberal", „constituţional" are un înţeles restrîns şi precis: un stat poate avea, după cum am văzut, o constituţie, fără ca societatea din acel stat să se bucure de „constituţionalism". Constituţionalismul presupune tocmai identificarea pas cu pas a unor *îngrădiri* ale puterilor statului asupra cetăţenilor individuali şi asupra societăţii (pluraliste). Puterea statului asupra societăţii este îngrădită atît în planul

funcţionării interne a acesteia, cît şi în planul legăturilor externe stabilite de către societate, în afara sferei de suveranitate statală. Pe de altă parte, constituţionalismul îngrădeşte şi liberalismul, care, dus la extremul *libertarianism*, este greu de deosebit de anarhism. Prin chiar faptul că decurge din lege (constituţie), constituţionalismul transformă respectul pentru lege şi legalitate într-o condiţie fundamentală a existenţei sale. Marea Britanie nu are o constituţie, dar este modelul unui stat legal şi constituţional, pe cînd multe state pot să aibă o constituţie, dar nu au legalitate. În aceste state, aparatul guvernamental şi maşina de represiune publică izbutesc să controleze societatea civilă respectivă.

Aş folosi însă o expresie foarte condensată, „societatea civilă informatizată", pentru a denumi societatea care nu poate fi controlată de către stat. Expresia aceasta condensată rezumă, de fapt, următoarea idee: societatea civilă informatizată este societatea industrială avansată care a trecut prin cele patru faze ale revoluţiei industriale, ultima fiind cea a revoluţiei informaţionale (de aici derivînd şi numele de societate „informatizată"). Pe parcursul celor patru faze, fluxul industrializării, aşa cum prevăzuse Saint-Simon, atunci cînd procesul acesta începuse în Anglia şi se afla abia la primii săi paşi în ţara sa, avea să conducă: de la ierarhia puterilor la ierarhia cunoaşterii („capacităţile", cum le numea Saint-Simon, luînd locul mînuitorilor de putere militară, socială sau financiară); de la forme de conflict, internaţional sau social, la forme de interdependenţă şi deci de „colaborare"; de la mercantilism,

sau încă şi mai rău, de la autarhie la comunicarea transnaţională; de la naţionalism la internaţionalism (Saint-Simon a propus formarea unui Parlament al Europei, care între timp a şi fost înfiinţat); de la formele politice ale statului la forme de „administrare" societală. Toate trecerile acestea au fost realizate pe parcursul celor patru faze ale revoluţiei industriale; cea a cărbunelui, oţelului şi a căilor ferate (cînd s-a deschis era transporturilor şi comunicaţiilor); cea de a doua fază, cea a petrolului şi a electricităţii (care a făcut posibilă pătrunderea în era microelectronicii); cea a aviaţiei, materiilor plastice şi a energiei nucleare (care a deschis era nucleară); şi cea de a patra, faza revoluţiei informaţionale, de care ne vom ocupa mai pe larg deoarece are multiple semnificaţii. Concomitent cu revoluţia industrială se desfăşura şi evoluţia capitalismului. Capital, mai ales capital financiar, acumulat în vederea profitului, a existat şi înainte de industrializare. Dar capitalismul, ca sistem de producţie, n-a luat startul decît o dată cu industrializarea, în cadrul căreia capitalul era legat într-o conexiune dialectică indisolubilă cu munca — pîrghia ideologică a marxismului. Capitalul a evoluat şi el, fructificînd mijloacele date la iveală de industrializare, de la capital naţional la capital internaţional şi, o dată cu interdependenţa globală generată de revoluţia informaţională, la capitalul transnaţional, care pluteşte pe deasupra tuturor graniţelor şi restricţiilor oficiale naţionale.

Revoluţia informaţională este în curs de desfăşurare şi are un ritm atît de accelerat („accelerarea istoriei" de care vorbea Daniel Halévy), în-

cît nu se poate ghici ce noi consecinţe va avea. Ea se deosebeşte de celelalte trei faze ale revoluţiei industriale prin trăsături de ordin ştiinţific, geopolitic, consecinţe în plan politic şi apariţia unor noi viziuni filozofice.

Din punct de vedere ştiinţific, descoperirea „chip"-ului (circuitul integrat miniaturizat) a permis învăluirea nu numai a globului pămîntesc, dar şi a distanţelor cosmice, într-o reţea de comunicare instantanee. Acest minuscul instrument, pus atît de recent în exploatare, a introdus o mare discrepanţă faţă de trecut şi a inaugurat o nouă fază a industrializării.

Din punct de vedere geopolitic, trăsătura principală a revoluţiei informaţionale o constituie globalizarea interdependenţelor apărute între „toate statele", de la mari „puteri", ca Statele Unite, la state mici ca Luxemburg, Albania sau Nicaragua. Interdependenţa era o realitate vizibilă în geopolitică încă din vremea celui de al doilea război mondial — războiul acesta fiind un soi de demonstraţie, prin reducere la absurd, a existenţei interdependenţei. Dar numai acum, din cauza legăturilor de comunicare planetară, interdependenţa a devenit globală. În prezent ea face ca orice mare eveniment să „înglobeze" toate periferiile lumii şi ca orice mic eveniment, din orice parte a lumii, să aibă consecinţe generale. Seismografele politice, precum Naţiunile Unite, financiare, ca Fondul Monetar Internaţional, sau comerciale, precum GATT sau bursele din New York, Tokyo, Londra şi Frankfurt, le înregistrează imediat şi le urmăresc desfăşurarea.

Din punctul de vedere al politicii ca atare, globalizarea interdependenţelor a dat naştere unor fenomene purtătoare de noi înţelesuri, precum „subsidiaritatea" şi „regionalizarea". Regionalizarea este gruparea statelor vecine şi cu o cultură asemănătoare. Aşa sînt grupările realizate în cadrul Comunităţii Europene sau, mai mult sau mai puţin formal, Asia de Sud-Est sau „America" sau asocierea Canadei şi a Mexicului cu Statele Unite. Aceste „regiuni" se organizează nu atît pentru a rivaliza cu celelalte regiuni — cum se proceda înainte —, cît pentru a putea „colabora" mai bine.

Rezultatul geopolitic, politic şi ideologic cel mai evident al interdependenţei îl constituie capitularea forţată a bastionului ideologic al „blocului sovietic", a statului sovietic însuşi. La rîndul ei, această prăbuşire ideologică a confirmat *pragmatizarea* politicii moderne. Mentalitatea politică din ziua de azi a recunoscut prinderea şi legarea tuturor în plasa relaţiilor de interdependenţă ţesute la nivel mondial. Concluzia la care s-a ajuns este că o colaborare pozitivă este preferabilă contrapunerii agresive, că pacea este regimul de convieţuire impus de interdependenţă. Împotriva agresiunii irakiene a reacţionat întreaga lume. De asemenea, s-a ajuns acum la concluzia că problemele de politică internă sînt greu de separat de cele de politică externă. Numai o obiectivitate pragmatică şi o voinţă pozitivă pot duce la găsirea de soluţii în acest nou plan global. Toate formele de luptă, de la cele naţionale — cu ideologia naţionalismului — pînă la faimoasa

luptă de clasă — cu ideologia comunismului — sînt în mod necesar atenuate de împăciuirea pragmatică generată de interdependenţă.

Din punct de vedere filozofic, consecinţa principală a revoluţiei informaţionale este prioritatea evidentă pe care ea o conferă *cunoaşterii*. Un om modern trebuie să posede „cunoaştere" în două sensuri. Este vorba, pe de o parte, de cunoaşterea specializată, proprie meseriei sale, de medic, de pilot, de economist, de electrician sau inginer. Omul modern trebuie să fie la curent mult mai profund, mai analitic şi fără întîrziere cu ceea ce se impune în virtutea ştiinţei în *practica* meseriei sale. În al doilea sens, omul modern este, fie că vrea fie că nu vrea, informat la zi cu tot ceea ce se petrece în lume. Mijloacele de transmisie imediată a informaţiei, radioul, televiziunea (şi, într-un mod mai personalizat, telefonul şi faxul) îl întîmpină cu imaginile şi vocile lor acasă, pe stradă şi la locul de muncă. În acest fel cunoaşterea modernă inundă viaţa zilnică a cetăţenilor lumii şi îi face să *participe* personal la evoluţia evenimentelor mondiale. Benjamin Barber, un politolog modern american, vorbeşte în cartea sa *Strong Democracy* despre teledemocraţie — ca o nouă formă de participare, cu condiţia desigur ca televiziunea şi mediile de informare în general să nu fie controlate de către stat. „Glasnost", eliberarea mediilor de informare, a dus, în cîteva săptămîni, la prăbuşirea imperiului sovietic.

Mult mai profundă însă din punct de vedere filozofic este schimbarea pe care noua *cunoaştere* o generează, prin ea însăşi, în structura înţelege-

rii sau raţiunii umane ca atare. Raţiunea umană a trecut prin criza ei cea mai gravă în suta de ani cuprinsă între 1880 şi 1980. În acest interval, două determinisme, cel marxist şi cel freudist, i-au negat independenţa şi puritatea. Iraţionalismul nietzscheean, pe de altă parte, şi-a relevat consecinţele în cel de al doilea război mondial. Să nu uităm că acest război fusese precedat de ascensiunea statelor totalitare bolşevic şi nazist şi fusese pricinuit de către acestea. Pactul sovieto-nazist confirmase identităţile dintre aceste state şi a fost şi cauza ultimă a declanşării războiului. După război, conceptul de „absurd", propus de filozofia existenţialistă, exprima cele două sentimente majore ale noii generaţii: unul era stîrnit de privirea aruncată către trecutul recent şi întruchipa revolta împotriva absurdităţii războiului şi a continuării lui „la rece"; iar celălalt sentiment era provocat de examinarea prezentului şi viitorului, de incapacitatea de a „înţelege" deodată toată transformarea cunoaşterii prin noua revoluţie ştiinţifică. Noile instrumente de cunoaştere *mecanică*, cunoaştere mai puternică decît cea umană, agravau dintr-odată vechiul sentiment uman că toată existenţa este absurdă. Revoluţia studenţilor americani, francezi şi, mai apoi, a colegilor lor din toată lumea liberă a fost o manifestare zguduitoare a acestui sentiment al absurdului. Nu trebuie să uităm că în multe universităţi studenţii spărgeau calculatoarele şi le aruncau pe fereastră.

„Moartea omului proclamată de Foucault şi filozofia deconstrucţionistă a lui Derrida marcau

pierderea coerenţei ce se mai putea găsi în existenţialismul lui Heidegger şi, inspirat din acesta, în cel al lui Sartre. O generaţie întreagă de intelectuali, în lumea occidentală, păşea tot mai adînc în fundătura constituită de o viziune din ce în ce mai negativă, hedonistă şi regresivă — în direcţia potrivnică progresului. Evazionismul în viciu, droguri şi revoltă era noua atitudine adoptată. Este adevărat, totuşi, că, între timp, ştiinţa, îndeosebi noua fizică şi biologie, deşi conducea cunoaşterea spre noi culmi tehnice, prometeice, îşi recunoştea neputinţa ultimă de a explica misterul naşterii şi morţii omului. De aici şi reîntoarcerea la *credinţă*, chiar dacă nu întotdeauna la religia adevărată.

Noua cunoaştere ştiinţifică s-a resemnat şi a acceptat că nu poate descoperi misterul creaţiei singurei lumi din univers în care există viaţă (între timp explorările pe alte planete arătaseră că sînt toate moarte, precum prevăzuse Eminescu: „regina nopţii moartă"). Cunoaşterea ştiinţifică se îndreaptă spre *pragmatism* (pragmatismul fiind prin natura lui potrivnic gîndirii ideologice) şi spre *obiectivitate* ştiinţifică (opusă subiectivismului individual).

La rîndul lui, pragmatismul care caracterizează gîndirea politică modernă a adus în viaţa politică o potolire a „pasiunilor" (cum ar spune Albert Hirschman) şi a ambiţiilor aşa-zis „revoluţionare". Combinat cu colaborarea impusă de relaţiile de interdependenţă efectul este unul de împăciuire socială şi naţională. Societatea „globală" acceptă participarea tuturora — pînă şi

a fostei Rusii comuniste care pînă acum denunţa piaţa mondială drept o unealtă a capitalismului. Tot aşa cum un automobil sau un avion modern este montat într-o ţară folosindu-se motoare, caroserii, instalaţii electrice etc. făurite în multe alte ţări sau cum premiile Nobel pentru ştiinţă se atribuie unor echipe de savanţi din ţări distincte care au contribuit la acelaşi proiect, şi deciziile politice se iau în fiecare stat, în problemele de politică externă, dar — în mare măsură — şi în cele de politică internă, după consultări asidue cu un mare număr de alte state. Societatea îşi afirmă astfel supremaţia asupra statelor şi Statului în general, reducîndu-l la ceea ce se numeşte în noul vocabular politic subsidiaritate. Statele constituţional-pluraliste, menite prin chiar propria lor definiţie să ajute flexibilitatea şi expansiunea societăţii în plan naţional şi transnaţional, se adaptează la noul val de „subsidiaritate" cu evidentă disciplină şi succes. Cu mult mai grea, cu adevărat improbabilă, era adaptarea la cerinţele neînduplecate ale revoluţiei informaţionale a fostelor fortăreţe statale marxist-leninist-staliniste.

STATUL MARXIST-LENINIST-STALINIST ŞI REVOLUŢIA INFORMAŢIONALĂ

Cititorul va găsi în analiza făcută în carte defectelor originare, congenitale ale statului marxist-leninist-stalinist explicaţia diagnosticului final al cărţii. Statul marxist-leninist-stalinist trebuia să se prăbuşească; el s-a prăbuşit sub presiunea

revoluţiei informaţionale. Acest stat se baza de la început pe atîtea contradicţii între *anormalitatea* pretenţiilor sale programatice, pe de o parte, şi *normalitatea* politică necesară în funcţionarea unui stat, încît un asemenea stat *anormal*, nefiresc în structura sa, în orice caz nu ar fi putut dura. Revoluţia informaţională, accelerînd istoria, a grăbit sfîşierea generată de contradicţiile structurale.

Principalele contradicţii erau:

— contradicţia dintre realitatea statului celui mai centralizat din istoria lumii şi pretenţia de a fi un stat de republici „autonome", din punct de vedere federal. Din punct de vedere constituţional şi administrativ, statul însuşi ar fi trebuit să fie întemeiat pe comune (soviete): statul-soviet;

— contradicţia dintre funcţionarea normală şi deci cu totul liberă a societăţii şi pretenţia statului de a forma, manipula şi controla în mod *total* acea societate;

— contradicţia dintre un stat-aparat (adică un stat dominat de unul din aparatele oricărui stat: partid, armată, poliţie etc.) şi administraţia complexă a unui stat modern în care în mod firesc aceste aparate sînt numai organe executive sau organizaţii secundare politice ale societăţii în funcţiune;

— contradicţia dintre conceptul de partid (ca parte, după cum ne-o şi dovedeşte etimologia acestui cuvînt: partid vine de la „pars") şi un *partid unic*, cu adevărat monolitic. O „parte" nu este parte decît dacă există şi alte părţi. Logica partidelor politice cere existenţa unei pluralităţi: mai multe partide care îşi dispută favoarea alegătorilor.

— contradicţia dintre „comunism" şi capitalismul de stat;

— contradicţia dintre o societate civilă liberă şi un stat „fără opoziţie". Voi insista asupra acestui punct mai tîrziu.

În această ultimă parte a prefeţei aş vrea să explic cititorului şi două chestiuni care nu sînt abordate în acelaşi mod în vechiul text. Prima este de ordin terminologic: în vreme ce în carte întrebuinţez alternativ expresiile „stat sovietic" sau „stat comunist" sau chiar „stat socialist", prăbuşirea acestui tip de stat a făcut acum lumină în problema respectivă şi cred că este mai util să întrebuinţăm expresia „stat marxist-leninist-stalinist". A doua problemă este scoasă şi ea în prim plan de marile schimbări care au avut loc de cînd a fost scrisă cartea. În carte insistam asupra caracterului absurd şi anormal al credinţei comuniste că statul marxist-leninist-stalinist este, în practică şi în teorie, *oppositionless* („fără opoziţie"; un stat condus de un partid unic fiind în mod silogistic un stat fără opoziţie, iar în practică sistemul terorist de stat înăbuşind, cît de mult putea, orice manifestare potrivnică sistemului). Acum se pune o problemă nouă: problema opoziţiei în statele post-comuniste. Această problemă se leagă în mod direct de schimbarea statului însuşi.

De ce este mai „potrivit", ca să ne exprimăm în termeni arghezieni, să utilizăm expresia „stat marxist-leninist-stalinist" şi conceptul la care trimite ea, decît toate celelalte nume sub care este cunoscut acest tip de stat? Nu este vorba nici-

decum de o reafirmare a pretinsei triade dialectice, după care ideologia marxistă a pus temelia teoretică, pe care leninismul a transformat-o în organizare revoluţionară şi în stat postrevoluţionar monolitic, iar Stalin, printr-o (falsă) sinteză, în stat totalitar-imperialist (stat care a dăinuit vreme de şaptezeci de ani: 1919–1989). Desigur, nu ar trebui să uităm că Lenin şi Stalin au fost strîns legaţi: Stalin a fost reprezentantul lui Lenin în comisia constituantă a statului *rus* şi, împreună, au făurit prin forţă, în 1922, Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste, imperiul aflat acum în prăbuşire. Ceea ce este interesant în regruparea explicită a celor trei elemente este însă faptul că erau străine unele de celelalte. Ele erau departe de a forma o succesiune (în dublul sens de secvenţă cronologică şi de moştenire ereditară). „Triada dialectică" a fost de fapt o asociere de elemente hibride. Erau elemente false în sine, dar şi neconcordante între ele.

Pe de altă parte, se poate vedea că, deşi marxismul şi leninismul muriseră de multă vreme, de propria lor moarte şi din pricina propriilor păcate, ele au fost menţinute în mod artificial, precum mumia lui Lenin de la Kremlin, graţie forţei statului. Statul acesta era creat în numele lor, dar nu mai avea nimic comun nici cu ideologia marxistă, nici cu revoluţia leninistă.

Filozofia marxistă a intrat rapid în declin, din cauza fragilităţii teoretice şi ştiinţifice a gîndirii lui Karl Marx însuşi, care era, din instinct, mai mult un ideolog revoluţionar, decît un filozof, preocupat ca filozofii veritabili şi oamenii de şti-

inţă de *adevărul* propriilor teorii. Marxismul a fost mai mult o ideologie decît o filozofie. Incompatibilităţile dintre ideologie şi filozofie sînt foarte numeroase: filozofia se adresează gînditorilor individuali, ideologia este destinată receptării de către grupuri, mase, colective; filozofia este demonstrativă, ideologia este persuasivă; filozofia este interogativă, ideologia este catehistică; filozofia este obiectivă, ideologia este militantă; filozofia există prin ea însăşi, chiar dacă nu este cunoscută sau recunoscută de un public, ideologia începe să existe abia atunci cînd se răspîndeşte ca o molimă şi este împărtăşită de un auditoriu amplu.

Reputaţia de spirit critic a lui Marx a fost consolidată de pretenţia sa de a fi formulat o filozofie *nouă* şi *ştiinţifică* (aici Marx îi semăna lui Saint-Simon, pe care îl copia şi din acest punct de vedere). Marx socotea că bazele gîndirii sale sînt total ştiinţifice. Materialismul său filozofic, credea el, era pe deplin confirmat de fizica vremii sale. Aceasta îi permitea să recurgă la un ateism militant şi deosebit de virulent anticreştin. Anticapitalismul său, afirma el, se baza pe concluziile critice ale ştiinţei economice din epoca sa. El însuşi adusese contribuţii la dezvoltarea ştiinţei economice, dar le hipertrofiase apoi în preziceri apocaliptice. Socialismul său, pe de altă parte, se baza pe ştiinţa incipientă a sociologiei, care avea deja printre instrumentele sale primele statistici şi primele anchete empirice. Sociologia punea în lumină polarizările sociale din primele faze ale industrializării. Marx transforma însă ideologic

aceste rezultate în doctrina luptei de clasă, a proletarizării societăţii şi a inevitabilei preluări de către clasa muncitoare a puterii politice.

În mai puţin de jumătate de veac, marxismul era complet dezminţit. Era dezminţit de ştiinţă în general, dar şi de cele trei ştiinţe pe care voia să se sprijine ideologia marxismului. Ştiinţa se putea mîndri că a dat naştere unui progres *tehnic* de neoprit, dar ea recunoştea că există limite ultime în calea înţelegerii de către om a fiinţei umane ca atare, a Pămîntului şi a vieţii. Acum se ştia că Pămîntul este singura planetă pe care există viaţă, dar nu se putea confirma originea materială a vieţii. Materialismul lui Marx era zdruncinat. Fizica adoptase şi ea principii „de nedeterminare" (Heisenberg) şi „principiul continuum-ului spaţiu-timp" (Einstein). Determinismul şi materialismul erau abandonate. Determinismul „istoric" al lui Marx era respins de adevărata filozofie ştiinţifică, izvorîtă din concluziile epistemologice ale fizicii moderne. Curentele principale ale gîndirii ştiinţifice actuale se îndreaptă, din cauza recunoaşterii limitelor înţelegerii umane, către idealism şi religie.

În ştiinţa economică se dovedea, aşa cum era şi firesc, că piaţa, schimburile de mărfuri şi urmărirea profitului, elementele de bază ale capitalismului, aveau să se extindă la nivel global, în urma revoluţiei informaţionale. Se vedea cum sistemul aşa-zis „capitalist" prospera tot mai mult în urma acestei universalizări. O confirmare dramatică a acestor concluzii o oferea capitularea lumii autarhice a statelor marxist-leninist-staliniste, care

au ajuns să ceară să fie admise pe piaţa mondială, să li se permită să intre în marele joc al interdependenţelor din sistemul capitalist.

Din punct de vedere sociologic, teoria „luptei de clasă", a proletarizării societăţii industriale şi a căderii „burgheziei" se dovedea falsă (după o perioadă cînd avusese succes pe fondul înflăcărării produse de aparentul triumf al ideologiei marxist-leniniste, obţinut prin întemeierea imperiului sovietic). În loc de proletarizare, în societăţile occidentale asistam la îmburghezirea clasei muncitoare. Aceasta a condus, din punct de vedere politic, la falimentul partidelor comuniste şi la renunţarea la marxism de către partidele socialiste modernizate. Există, desigur, în continuare contraste profunde şi în lumea nou apărută. Există mai ales contradicţia dintre bunăstarea societăţilor industriale avansate şi ţările sau continentele înapoiate (sau, dacă este să folosim terminologia Naţiunilor Unite, „mai puţin dezvoltate" sau „nedezvoltate"). Principiul interdependenţei, care a doborît obstacolele între Vest şi Est, va fi însă la fel de activ în punerea în valoare a avantajelor reciproce ale unor legături multiple între Nord şi Sud.

În concluzie, putem afirma că marxismul murise de propria lui moarte şi ar fi rămas o doctrină importantă din multe puncte de vedere, dar depăşită. Ar fi rămas doar în istoria ideilor, dacă nu ar fi fost recondiţionată şi reînviată în forme cu totul diferite de către Lenin.

Lenin a transformat marxismul într-o armă politică. Pe Lenin îl interesa în primul rînd „or-

ganizaţia", aşa cum a demonstrat Georg Lukács. „Organizaţia" creată de Lenin era partidul revoluţionarilor de profesie. Membrii acestuia erau plătiţi de partid, căruia, în schimb, trebuiau să i se supună orbeşte („partiinost") şi să îi arate o credinţă fără fisură. Efectul unor asemenea principii organizatorice avea să fie o orbire profesională (admirabil descrisă de către Arthur Koestler în cartea sa *Darkness at Noon* — „Beznă în miezul zilei").

Pe un alt plan, Lenin se angaja într-o aventură politică, profitînd de prăbuşirea ţarismului. El înlocuia teoria revoluţiei înfăptuite de către clasa muncitoare cu teoria acţiunii revoluţionare bazate pe o alianţă muncitoresc-ţărănească. În acest context, Lenin era confruntat cu problema organizării postrevoluţionare a societăţii: în caietul lui — albastru — de note, el se minuna că Marx vorbeşte „despre un viitor stat comunist". Aceasta ar însemna că şi în societatea comunistă statul ar continua să existe. Nu ar fi aici o contradicţie? Şi ce contradicţie! Cînd erau presaţi de Bakunin şi de ceilalţi anarhişti din Internaţionala I, care erau consecvenţi şi se pronunţau pentru dispariţia imediată a statului, să răspundă la întrebarea privitoare la soarta statului după revoluţie, Marx şi Engels ezitau încurcaţi. Teoretic, ar fi trebuit ca odată cu lichidarea nedreptei proprietăţi private şi a corolarului acesteia, lupta de clasă, societatea umană, absolvită astfel de păcatul originar, să funcţioneze imediat, în mod spontan, armonios. Statul şi celelalte „instituţii burgheze" s-ar pierde în nefiinţă, iar aceasta ar reflecta caracterul lor istoric, trecător.

Lenin era însă nevoit să precizeze, în 1917, ce se întîmplă efectiv în perioada postrevoluţionară. Marx se referea o singură dată, în *Critica Programului de la Gotha*, la dictatura proletariatului; iar bătrînul Engels, după moartea lui Marx, s-a referit la Comuna din Paris ca la primul exemplu de dictatură a proletariatului, ceea ce era, atît din punct de vedere istoric cît şi politic, complet eronat. Totuşi, în *Statul şi revoluţia*, carte publicată *după* revoluţie, Lenin preia această formulă echivocă şi apreciază că este vorba despre o fază tranzitorie (în 1919 a declarat că va dura cel mult cinci ani!), în decursul căreia va fi distrus statul burghez şi, o dată cu el, statul în general. Chiar şi pe parcursul acestei faze, statul devenea un tip de stat nou, statul-soviet sau statul-comună (comune locale, industriale şi profesionale). Ideea nu era deloc logică: statul, şi mai ales statul dictatorial, este un organ de *centralizare*, iar comuna-soviet este simbolul *descentralizării*.

Contradicţia funcţională astfel introdusă era, de la bun început, iremediabilă. Stalin, om practic, cu instincte brutale, a înţeles că divagaţiile teoretice marxiste şi făgăduielile revoluţionare leniniste trebuie abandonate dacă partidul vrea să păstreze puterea dobîndită prin insurecţia bine pregătită. Doar un stat şi un imperiu mai puternic decît acela al ţarilor puteau salva puterea partidului. Acum vechea brutalitate a regimurilor despotice putea fi deservită de mijloace tehnice noi de asuprire şi control. Stalin punea bazele statului modern totalitar, atît de bine copiat apoi de Mussolini şi mai ales de Hitler.

Statele totalitare au o caracteristică esenţială: aceea de a nu avea şi de *a nu putea lăsa să se manifeste* opoziţia politică, orice fel de opoziţie. Ele sînt, după cum le caracterizează atît de bine expresia laconică englezească: *oppositionless*, fără opoziţie. Spre marea lui ruşine istorică, această stare nenaturală a fost definită de Lenin. După opoziţia liberalilor, socialiştilor, anarhiştilor etc., venise rîndul ultimei opoziţii, opoziţia sindicatelor, semnificativ numită în „dictatura proletariatului" *opoziţia muncitorească*. În 1921, la Congresul al X-lea al partidului, Lenin a exclamat: „N-avem nevoie de opoziţie, tovarăşi! (...) opoziţiei i-a venit sfîrşitul, s-a zis cu ea, ajunge cu atîtea opoziţii!"*. În limba rusă textul este chiar mai colorat, căci, în sens figurat, se vorbeşte despre „capacul"** pus „peste" opoziţie.

Lenin pretindea că este un dialectician (în sensul hegelian al dialecticii); acum el nega însă justificările teoretice ale antitezei (iar fără antiteză, în dialectică, teza nu poate progresa). Era o probă de lipsă de cultură şi de lipsă de bun-simţ. Iar din punct de vedere practic era o iluzie înşelătoare. Societatea era în fierbere şi chiar dacă forţa stalinistă a ţinut „capacul", pînă la urmă acesta tot a sărit în aer. Forţa exploziei nemulţumirilor prea îndelung acumulate a dărîmat totul în jur.

---

* V.I. Lenin, *Opere complete*, vol. 43, Bucureşti, Editura politică, 1966, p. 42–43.

** Vezi ediţia în limba rusă a operelor complete ale lui Lenin (Moscova, 1963), vol. 43, p. 43.

La antipodul atitudinii primitive a lui Lenin trebuie situată definiţia lui Albert Mathiot din cartea sa *Sistemul politic britanic*: „Dacă mi s-ar cere să ofer o singură trăsătură distinctivă a guvernămîntului democratic, aş indica statutul opoziţiei". Termenul „statut", în acest context, trebuie înţeles în două sensuri: pe de o parte este vorba de gradul de *recunoaştere* a existenţei unor conflicte de interese şi valori (după distincţia clasică a lui Max Weber) în societatea respectivă; pe de altă parte, „statutul" reflectă instituţionalizarea opoziţiei politice (drepturile constituţionale precise şi detaliat descrise conferite opoziţiei, de a se manifesta şi, prin urmare, de a *participa* la conducerea politică a unui stat).

În cartea mea *Opposition* (*Opoziţia*), pe care am scris-o în colaborare cu profesoara de istorie de la Universitatea din Londra, Isabel de Madariaga, carte care în anii trecuţi a fost tradusă în mai toate limbile de circulaţie din lume, dar nu şi în româneşte, optam pentru o teorie generală după care pentru instituţionalizarea opoziţiei este nevoie de cel puţin patru condiţii fundamentale: 1) un sistem de reprezentare, în care cei reprezentaţi aleg liber, în cadrul unor consultări electorale autentice, pe cei care îi reprezintă — acest proces ţinînd totodată de manifestarea esenţei principiului suveranităţii; 2) parlamentul format pe această cale va îngloba în cadrul său majoritatea intereselor, credinţelor şi opiniilor — reprezentate într-o oarecare măsură de *partidele* politice aflate în competiţie şi apărate — în completare, conform teoriei moderne a societăţilor industria-

le avansate (Robert Dahl, Alain Touraine, Jürgen Habermas) — de către formele de reprezentare a marilor grupuri economico-sociale; 3) prezenţa unor partide politice care continuă tradiţii de doctrină şi filozofie, dar dezbărate de o falsă gîndire ideologică; 4) iar, pe deasupra tuturor, prezenţa şi activitatea intensă a opiniei publice. Opinia publică s-a născut ca atare în veacul al XVIII-lea, dar astăzi, după declanşarea revoluţiei informaţionale, ea deţine adevăratele mijloace de exercitare a puterii: a) prin mijloacele de informare care fac şi desfac azi guvernele (rămîne un exemplu extraordinar în acest sens căderea preşedintelui Nixon în urma campaniei începute într-un singur ziar); b) graţie primatului, deja analizat de către noi, al cunoaşterii în societatea informaţională. Oamenii de ştiinţă, cărturarii, experţii comunicării *deţin informaţiile*, ei singuri ştiu ce se petrece în realitate în lumea ştiinţifică, economică şi politică; ca experţi, ei influenţează deopotrivă guvernul şi opoziţia, precum şi opinia publică, acest fenomen covîrşitor în lumea modernă.

Nu dintr-o întîmplare revoluţiile (sau, cum preferă să spună alţi autori, contrarevoluţiile) împotriva putredelor regimuri marxist-leniniststaliniste au fost inspirate de Saharov şi Soljeniţîn. Saharov era cel mai mare savant rus, iar Soljeniţîn este cel mai mare scriitor rus contemporan. În Rusia, ştiinţa cea mai înaintată şi literatura de factură filozofică şi-au îndeplinit datoria supremă de a conduce opoziţia împotriva regimului de impostori. Cei doi giganţi, desigur, nu erau însă de acord asupra metodei de a face opoziţie.

Persecuţiile suferite în ţară i-au scurtat lui Saharov viaţa. Cînd l-am ascultat la Londra, în anul morţii sale, suferinţele şi extenuarea fizică îi răvăşeau faţa, vocea sa era stinsă şi gîndul chiar se întîmpla să rătăcească.

Alexandr Soljeniţîn este un om puternic, dar şi o fire dificilă. El denunţa, încă din prima carte publicată, *O zi din viaţa lui Ivan Denisovici* (1962), sub Hruşciov, oroarea lagărelor de muncă înfiinţate de comunişti. Soljeniţîn a fost forţat să plece în exil. Cărţile sale publicate în Occident au avut un dublu efect. În ţară, distribuite de Samizdat, ele aveau efecte profunde. În Vest, cărţi precum *Arhipelagul Gulag* şi *Pavilionul cancerosilor* (la care ar trebui adăugat şi admirabilul său eseu *Lenin la Zürich*) erau cauza ultimă, definitivă, a prăbuşirii partidelor comuniste şi a „inteligheţiei" marxist-leninist-staliniste. Cine citeşte acum memoriile şi biografiile intelectualilor occidentali care erau încă tineri la mijlocul veacului nu poate să nu remarce felul în care influenţa lui Soljeniţîn a fost „momentul de adevăr" al „stîngii" din toată lumea şi mai ales din Occident.

Amîndoi, şi Soljeniţîn şi Saharov, au fost răsplătiţi cu premiul Nobel, unul pentru literatură, altul pentru pace. Saharov a fost împiedicat de oamenii lui Gorbaciov să-şi primească omagiul la Stockholm. Mai tîrziu, Gorbaciov însuşi avea să fie împiedicat să primească la timpul cuvenit premiul său Nobel, dar cu pretexte mai politicoase.

În prima parte, am insistat îndelung asupra faptului că în mîinile intelectualilor se află acum ceea ce, de la Hobbes încoace, se numeşte destul

de nelămurit „puterea". „Intelectualul" este tot un termen vag, dar el se referă, în orice caz, la oamenii de ştiinţă, creatorii din domeniul artei, mînuitorii „mediilor de informare", artizanii comunicării şi ai mijloacelor de cristalizare a opiniei publice („opinion-forming", cum se zice în engleză). Aceştia deţin puterea în înfăţişarea ei actuală. Cunoaşterea este noua „putere" în lumea de azi. Cei care deţin cunoaştere au o superioritate de facto, dacă nu de drept, asupra „conducătorilor" politici sau militari. În era revoluţiei informaţionale, aceştia depind de cunoaşterea acumulată sau de descoperiri, în două sensuri: cel al fundamentării ştiinţifice a acţiunilor şi cel al genului de notorietate publică (rachetele „Patriot", în cazul preşedintelui Bush; reportajele din *Washington Post"*, în cazul preşedintelui Nixon).

De aceea, intelectualii, deţinători ai noii puteri, trebuie să-şi asume responsabilităţile şi să accepte noile lor datorii faţă de societate în general şi faţă de concetăţenii lor în particular. Undele de şoc puternice ale revoluţiei informaţionale au pus la pămînt turnurile de fildeş, unde altădată intelectualii puteau să se izoleze. Ei sînt acum într-adevăr pe pămînt, iar Pămîntul este unificat. După cum cercetările ştiinţifice sînt transnaţionale, cărţile simultan traduse şi răspîndite peste tot, iar muzica şi toate celelalte arte cosmopolite sînt „diseminate" instantaneu, tot aşa schimburile de idei, confruntate cu evenimente ce dobîndesc semnificaţie mondială, indiferent de punctul în care se produc, obligă pe cei care *ştiu* (cu *anticipaţie* şi *sînt în stare să facă predicţii*) să conducă pe cei mai puţin iniţiaţi în aceste noi valori.

Julien Benda numea *la trahison des clercs* (trădarea cărturarilor) amestecul intelectualilor în mizerabilele, după el, probleme politice, economice şi sociale. De atunci lucrurile s-au întors exact pe dos: trădarea cărturarilor se produce atunci cînd cei care ştiu ce se petrece în realitate în domeniile lor de cunoaştere şi pot să prevadă consecinţele noilor procese pentru comunităţile umane nu acţionează. Intelectualii privilegiaţi de regimurile antipopulare ştiu prea bine că poporul este ţinut în condiţii inumane. Ei au datoria să vorbească şi să acţioneze în public.

Sartre, pe de altă parte, a comis greşeala contrarie. El predica datoria intelectualului de a fi angajat (*s'engager*). Dar premisa şi concluzia sa erau greşite. Premisa pornea de la teoria absurdului: existenţa este prin ea însăşi absurdă. Viaţa nu este însă absurdă. Pe măsură ce înaintăm în cunoaştere, îi putem înţelege „sensul tragic" fertil, creator (atît de bine explicat de Unamuno). Concluzia se baza pe ideea că viaţa fiind absurdă, te poţi cel puţin angaja, în general, în lupta pentru o cauză umană. În particular, pentru Sartre, cauza aceasta era cauza comunismului. Concluzia era greşită pentru că ne oferea sfatul de a ne pune în slujba unei cauze ideologice, exact atunci cînd mureau ideologiile şi cînd rezolvarea problemelor politice depinde tot mai mult de cunoaşterea obiectivă, ştiinţifică, necoruptă de interpretări şi ţeluri normative.

Problema se pune într-un mod şi mai acut pentru intelectualii, oamenii de ştiinţă, cărturarii din ţările care au intrat acum în faza postcomu-

nismului. Este evident că între aceste ţări există deosebiri în ceea ce priveşte stadiul de dezvoltare a opoziţiei intelectualilor, încă de pe timpul regimurilor marxist-leninist-staliniste. În acele condiţii vitrege, posibilităţile de manifestare a opoziţiei erau diferite. Dar, chiar şi aşa stînd lucrurile, pînă şi în Rusia, după cum am văzut, opoziţia se structura în jurul unor intelectuali deosebiţi, chiar atunci cînd regimul mai ţinea sub control cazanul în care clocoteau nemulţumirile. După ce cazanul a plesnit, tot mai mulţi oameni de ştiinţă, economişti, sociologi, scriitori şi artişti se puneau în fruntea căutărilor ce urmăreau să adapteze ţara noilor condiţii create de revoluţia informaţională. Încă o dată revenea pe buzele tuturor întrebarea, din 1904, pusă de Lenin: Ce-i de făcut? Înţelesul întrebării era însă acum unul postcomunist.

Problemele, după cum vedem, sînt grele pentru toate ţările postcomuniste, şi mai ales pentru cele care au fost adîncite în beznă cu deosebită sîrguinţă. Aceste din urmă ţări prezintă mari dificultăţi pentru cărturarii postcomunişti, din perspectiva a ceea ce am putea considera drept primele lor două datorii: însuşirea cunoaşterii interzise în trecut şi formarea unei noi generaţii de intelectuali.

Este limpede, observînd ce se petrece în ţările comuniste, că intelectualii postcomunişti sînt antrenaţi în recuperarea timpului pierdut (e un fel de *à la recherche du temps perdu*). Ei vor să-şi însuşească toată cunoaşterea — ştiinţifică şi culturală — de care stupizii lor „conducători" le in-

terziceau să se apropie. Contactele intense dintre cărturarii din ţările comuniste şi cei din ţările industriale înaintate (oameni de ştiinţă, specialişti din lumea finanţelor, economişti sau filozofi) progresează în mod vădit, ajutîndu-i astfel să se situeze, în lipsa mijloacelor tehnice şi financiare, măcar nu prea departe de nivelul colegilor lor occidentali.

O trăsătură care poate fi, pe de altă parte, regăsită adesea este dorinţa vădită a cărturarilor postcomunişti de a crea, prin universităţi şi colegii, o nouă generaţie de cărturari cu „mîini curate". Aceştia sînt tineri care după cursuri intensive vor forma noua coloană vertebrală a societăţii. Societatea postcomunistă are şi în era revoluţiei informaţionale nevoie de un personal cultural, ştiinţific, administrativ şi politic neinfluenţat de vechile mentalităţi ideologice inculcate de agitpropurile marxist-leninist-staliniste. Ţările postcomuniste au nevoie de noi şi neprihăniţi judecători (cu justiţia începe societatea liberă), de administratori noi şi corecţi (căci „conducătorii" erau maeştri în corupţie), de noi şi corecţi reprezentanţi politici, în egală măsură în consiliile comunale cît şi în „parlamentele" improvizate în grabă (este de remarcat că în Polonia, Ungaria şi Bulgaria abia alegerile parlamentare primenesc spectrul politic).

Prefer să vorbesc despre oameni noi (şi nu despre „cadre"), tocmai pentru că aceşti tineri, posesori ai noii puteri, vor găsi în ei înşişi forţa morală pe care regimurile dictatoriale se străduiseră cu atîta înverşunare să o zdrobească în fieca-

re din ei prin corupţie şi prin frică. Prin libertatea spiritului lor, consolidată acum de noua societate informatizată, cei care dispun de cunoştinţele moderne, cărturarii de tot felul (arhitecţi, doctori, oameni de ştiinţă, economişti, experţi ai comunicării, judecători, profesori şi deputaţi) sînt apărătorii societăţii civile şi se opun Statului, în numele ei. Ei sînt noua opoziţie. Statul nu se poate însă lipsi de ei, pentru că fără ei, fără *participarea lor*, statul — după cum am văzut — se prăbuşeşte.

1
O RECAPITULARE

Această trecere în revistă va încerca să evalueze starea actuală a subdiviziunii, sau ramurii disciplinei politicii comparate* care se ocupă cu studiul vieţii politice în ţările comuniste şi care examinează politica din aceste ţări ca o parte componentă a lumii politice contemporane. Cititorul trebuie să observe chiar de la bun început că, în caracterizarea dată obiectului cercetărilor prezentate aici, cuvîntul cheie este „politică". Acest mod de a aborda ţările comuniste introduce, într-o anumită măsură, o distincţie între această lucrare şi studiile anterioare apărute sub denumirile mai cuprinzătoare de „comunism comparat" sau „studii de comunism comparat". Vor fi frecvente în paginile de faţă referirile la posibilitatea ca întreaga disciplină a politicii comparate să cunoască în momentul de faţă, într-un plan mai general, o criză provocată de reevalua-

* Vezi, pentru o introducere în această disciplină, Geoffrey Roberts, *What is Comparative Politics?*, Londra, Macmillan, 1972, 78 p.

rea asumpţiilor fundamentale şi a opţiunilor metodologice.

La masa rotundă organizată de Asociaţia Internaţională de Ştiinţe Politice, care a avut loc la Torino, în septembrie 1960, exact pe această temă, s-a scos în evidenţă necesitatea unei reconsiderări critice, a unei încercări de a găsi noi mijloace care să conducă la ieşirea din fundătura în care s-a rătăcit această disciplină. Tonul l-a dat Gabriel Almond, care a făcut mai mult decît oricine altcineva pentru a da politicii comparate forma unei discipline moderne, de sine stătătoare:

> „Un sentiment de dezamăgire pare să cuprindă domeniul politicii comparate şi studiului dezvoltării politice. Aceasta survine după ce, vreme de două decenii, rezultatele au fost mai degrabă impresionante, atît calitativ cît şi cantitativ... Dificultăţile legate de cercetarea problemelor umane, caracterul imprevizibil şi dezordonat al schimbărilor care intervin în viaţa oamenilor sînt cauzele principale ale intensităţii nemulţumirii noastre actuale. Nu sîntem însă noi prima generaţie de politologi care descoperă ce mari dificultăţi ridică problema explicaţiei în sfera fenomenelor sociale şi politice şi că problema predicţiilor aici este aproape de nerezolvat..."[1].

Raportul principal la Conferinţa de la Torino a fost prezentat de Giovanni Sartori. Acest raport a fost apoi publicat sub forma unui studiu important al lui Sartori, intitulat „Deficienţele formării conceptelor în politologia comparativă"[2]. După ce descrie condiţia actuală a politolo-

giei ca pe o „rătăcire între două extreme, una a gîndirii inconştiente şi cealaltă a gîndirii supraconştiente, despărţite de o prăpastie adîncă, mascată totuşi de rafinarea sporită a tehnicilor statistice şi a metodelor de cercetare, Sartori ajunge la concluzia că greutăţile prin care trece în prezent politologia se datorează „neclarităţii metodologice". El accentuează asupra faptului că „studiul comparativ al politicii este deosebit de sensibil la această stare nefericită a lucrurilor şi e o bună ilustrare a ei". Studiul politicii, crede el, a devenit confuz din pricina utilizării exagerate a cuantificării; neclaritatea este generată de faptul că s-a uitat „prioritatea pe care o are formarea conceptelor în raport cu cuantificarea". Cu cît este mai redusă puterea de a opera distincţii conceptuale, cu atît este mai mare pericolul de a reţine date factuale în mod eronat; cu alte cuvinte, scade informaţia deţinută dacă plecăm la drum cu concepte neclare şi ea creşte dacă ele sînt limpezi. Soluţia, socoteşte Sartori, vine evident dinspre introducerea unei „stratificări a abstracţiilor", care ar urma să cuprindă trei niveluri de abstractizare şi conceptualizare — despre care vom mai vorbi în această carte. De curmat însă, „sofismele comparaţiei", „extinderile abuzive ale comparaţiilor" şi „formarea eronată a conceptelor" nu pot fi curmate decît aplicînd strict regulile logicii. Altfel, disciplina va continua să „plutească pe o mare de teorii şi cercetări empirice tulburi".

Nu este surprinzător, prin urmare, că astfel de puncte de vedere au de ce să-şi găsească reflectarea în meditaţii asupra stării politologiei com-

parative, care suferă într-o măsură sporită din pricina impreciziei. Citatul care urmează este o probă tipică de dezamăgire şi debusolare produse de apariţia în cîmpul cercetării comunismului a „extinderii abuzive" a comparaţiilor şi a „erorilor" în comparare:

> „Cei care au studiat sistemele comuniste au încercat de mult timp să născocească un model general în cadrul căruia să fie surprinse elementele centrale, definitorii pentru un sistem comunist şi să ofere un criteriu limpede de distingere a politicii comuniste de alte genuri de politică. ... Este tipic, atît pentru studiul comparativ al politicii, cît şi pentru investigarea comunismului, faptul că aceste modele au proliferat şi nu s-au restrîns ca număr; detaliile cu care au fost încărcate aceste modele au sporit, nu au scăzut. Situaţia aceasta pare a sugera că, pe măsură ce creşte şi devine tot mai amănunţită cunoaşerea de către noi a diverselor tipuri de sisteme politice, modelele generale care ar putea cuprinde toate dimensiunile majore ale vieţii politice moderne sînt tot mai greu de construit... În acest fel, simplul obicei de a construi sistematic modele poate să se constituie într-un obstacol în calea cercetării empirice comparative."

Acest citat provine din *Communist Studies and the Social Sciences*, un volum colectiv cuprinzînd lucrări pe tema legăturii dintre cercetările despre comunism şi ştiinţele sociale, volum editat de Frederic J. Fleron Jr.[3]. Această colecţie

utilă de studii relevante pentru tema abordată de noi reuneşte cele mai interesante contribuţii în domeniu formulate în ultimii zece ani în S.U.A., ţara în care au înflorit atît studiile comparative pe tema politicii în general, cît şi investigarea comparativă a comunismului.

Lucrarea de faţă încearcă să ofere, într-un spaţiu restrîns, o trecere în revistă rezumativă a diferitelor curente şi faze care s-au conturat în domeniul ceretării comparative a politicii comuniste în deceniul cel mai fructuos pentru aceste analize. Nu mai departe decît în 1959, Philip Mosely, unul dintre principalii iniţiatori ai studierii sistematice a comunismului în S.U.A., a declarat că „o sarcină importantă care nu a fost aproape deloc abordată este aceea a studierii prin comparaţie a sistemelor comuniste". Privind retrospectiv, munca depusă de atunci este atît de cuprinzătoare şi variată încît exagerările, rătăcirile şi fanteziile apărute pe parcurs pot totuşi fi considerate, dacă este să folosim o expresie leninistă, „boli ale copilăriei studiului comparativ al politicilor comuniste".

Metoda noncomparativă

Această evoluţie rapidă este şi mai impresionantă dacă ne amintim că, la început, efortul de a ordona studiile despre comunism într-un cadru comparativ a trebuit să depăşească presupunerea, larg răspîndită din cel puţin două motive, că, în esenţă, studiile despre comunism sînt noncom-

parative. Acest lucru a dus la o deformaţie profesională, la un fel de ezoterism.

Unul dintre motivele apariţiei unui asemenea ezoterism a fost faptul că, pe parcursul primei etape de cercetare, studiile despre politica de tip comunist erau invariabil monografii despre ţări, state şi perioade separate. Ezoterismul abordării nu se datora unor consideraţii ideologice cuprinzătoare ci, dimpotrivă, concentrării exclusive a specialiştilor pe detaliile subiectului dezbătut. Numărul redus de surse şi de contacte cu ţările comuniste, cel puţin pînă la mijlocul deceniului şase, a făcut ca, inevitabil, singurii autori şi cercetători capabili să le studieze să fie cei care cunoşteau limbile respective şi voiau să-şi efectueze propria lor cercetare deductivă pornind de la puţinele documente istorice existente sau care puteau fi obţinute în Occident. Acesta este modul în care au apărut „sovietologia" ca disciplină şi analizele istorice despre U.R.S.S.. Universitarii care au studiat numai U.R.S.S.-ul (Philip Mosely şi Merle Fainsod în SUA, Leonard Schapiro în Anglia, Boris Meissner şi Klaus Mehnert în Germania) au fost urmaţi de cercetători interesaţi de Cehoslovacia, Polonia, Ungaria, România, Bulgaria, Germania răsăriteană şi, nu în ultimul rînd, de China. (Un alt eşalon al sovietologiei a fost format de comentatorii principalelor ziare specializaţi în problemele comunismului: Edward Crankshaw, Victor Zorza, Michel Tatu, Harry Schwartz.. Sferele lor de analiză şi prognoză au fost mai reduse decît cele ale kremlinologilor — Boris Meissner, Richard Loewenthal

şi, într-o anumită măsură, Brzezinski — care au distilat politica generală şi analiza socială în predicţii concrete ale schimbărilor care vor avea loc în constelaţia conducerii comuniste.)

Celălalt motiv, diametral opus, se regăseşte în atitudinea exclusivistă a marxist-leniniştilor faţă de propria lor teorie şi practică. Lenin însuşi a fost cel care a impus comuniştilor un fel de *noli me tangere* al purităţii ideologice. El a fost convins că aceia care acceptaseră *Weltanschauung*-ul dialectic materialist trebuie să fie absorbiţi complet în „conştiinţa" sa. Din moment ce pentru marxist-leninişti materialismul dialectic este atît o nouă ştiinţă cît şi o nouă „conştiinţă", care a rupt definitiv cu vechile valori burgheze şi şi-a stabilit teze proprii, el nu se putea împăca cu nici o altă metodă şi cu nici un alt sistem de interpretare globală sau de proiecţie analitică. În plus, în sfera politicii comparate decalajul este şi mai greu de eliminat întrucît, din punct de vedere marxist-leninist, toate studiile sociale nu reprezintă altceva decît o faţetă a materialismului istoric global. În această perspectivă, studiile *politice* comparate sînt exerciţii de măsurare a progresului dialectic făcut de societăţile contemporane, de la stadiul prerevoluţionar la forma socialistă iar, în cele din urmă, la forma societăţilor care nu mai sînt politice. Astfel, o tipologie comparată materialist-istorică a statelor contemporane poate fi obţinută prin împărţirea tuturor statelor, mai întîi în capitaliste şi necapitaliste, apoi în democraţii naţionale, democraţii populare şi republici socialiste iar, în cele din urmă, vine faza la

care încă nu s-a ajuns, a *societăţii* comuniste, care, prin urmare, nu mai este un *stat*. Această tipologie ar putea fi *tradusă* în limbajul obişnuit (şi prezintă, într-adevăr, o oarecare asemănare cu teoriile dezvoltării economice) dar, potrivit părerii ideologilor marxist-leninişti, ea nu ar trebui să fie redusă la sau identificată cu ceea ce ei considerau a fi poziţii învechite ale unei pretinse obiectivităţi. A îmbrăţişa într-o viziune globală, prin intermediul unor metode aşa-zis „comparative", lumea trecutului împreună cu lumea viitorului ar echivala, din punct de vedere militant, cu o trădare ideologică.

Convingerea că viaţa politică a statelor comuniste constituie o categorie noncomparabilă de sine stătătoare a influenţat, de asemenea, şi autori occidentali caracterizaţi de o tentă politică independentă. Cercetătorii de acest gen au acceptat ca premisă a investigaţiilor lor faptul că problemele ideologice şi politice comuniste trebuie să fie observate şi studiate numai în concordanţă cu sisteme de referinţă proprii. Unii dintre ei, cum ar fi istoricul E.H. Carr (deşi acesta a rămas de partea preleninistă, non-materialist-istorică a „obiectivităţii"), au admis, totuşi, că s-a efectuat odată pentru totdeauna un gen de dihotomie metodologică. Astfel:

> „O istorie a Rusiei sovietice scrisă de un englez care nu are o experienţă marxistă sau rusească ar putea părea o întreprindere deosebit de hazardată. Nici un om rezonabil nu va fi tentat să măsoare Rusia lui Lenin, Troţki şi Stalin cu un metru împrumutat din Anglia lui

Mac Donald, Baldwin sau Churchill sau din America lui Wilson, Hoover şi Franklin Roosevelt"[4].

Totuşi, în ciuda acestui handicap autoimpus, Carr a detectat, ajutat de instinctul sănătos al istoricului politic, importanţa renaşterii în Rusia a instituţiei politice supreme şi universal comparabile, respectiv a statului. El a descris acest proces cu mare acurateţe şi dînd un contur mai pronunţat stării de lucruri decît au făcut-o mulţi alţi istorici şi politologi de atunci şi pînă astăzi. A văzut în mod justificat în el momentul-cheie al depărtării de sensul profund al revoluţiei şi de instituţia ei specifică, sovietele, pe care statul a distrus-o cu uşurinţă în marşul său funcţional spre arhicentralism.

Nu se poate spune acelaşi lucru despre biograful Isaac Deutscher care, de pildă, cu toate că şi-a catalogat lucrarea sa intitulată *Stalin* drept „o biografie politică", a rămas pe tot parcursul acestei lucrări un vizionar dialectic animat de un milenarianism *apolitic* caracteristic. Astfel, deşi a perceput cu claritate iacobinismul lui Lenin şi, mai tîrziu, pe cel al lui Stalin, el l-a văzut numai din perspectiva comparaţiei dintre Revoluţia Franceză şi Revoluţia Rusă. El nu a tras concluziile politice ale repetării în ambele revoluţii a *instituţiilor politice* iacobine: statul naţional, administraţia centralistă şi partidul dictatorial. Spre deosebire de Carr şi mai ales de Lenin, în biografia politică a lui Stalin, Deutscher a refuzat în mod intenţionat să analizeze relaţiile dintre „stat" şi „revoluţie" care implică abordarea *poli-*

tică directă a acestei chestiuni. Unghiul său de abordare a rămas istoric şi milenarist şi este cel mai bine definit de titlul uneia dintre ultimele sale lucrări, *Revoluţia neterminată*, şi mai cu seamă într-o altă carte mai recentă, avînd de data aceasta un subiect prin excelenţă politic: *Rădăcinile birocraţiei*. Aici îl vedem pe Deutscher pe deplin conştient de faptul că „vechiul decalaj dintre proprietarii individuali şi masele lipsite de proprietate cedează locul unei alte diviziuni, diferită prin caracterul ei, dar la fel de nocivă şi corozivă: diviziunea dintre stăpînitori şi stăpîniţi, la care se adaugă faptul că, departe de a slăbi, statul îşi atinge apoteoza"[5]. Însă, în loc să treacă şi el la o examinare obiectivă a acestui adevăr *politic* general şi etern, Deutscher a preferat să amîne judecata din motive teleologice. El şi-a încheiat analiza incipientă afirmînd direct că în ziua cînd va fi întemeiată societatea perfectă, utopică, lipsită de clase, „se va vedea că, dacă birocraţiile vor fi fost doar un preludiu timid al societăţii împărţite în clase, birocraţia va marca epilogul violent şi feroce al societăţii împărţite în clase, nimic mai mult decît un epilog"[6].

În principiu, tocmai această abordare milenaristă este cea care îi obligă pe politologii materialist-istorici să excludă revoluţiile comuniste şi consecinţele lor din studiul general al politicii. După părerea lor, acest gen de studiu se aplică numai claselor şi politicii din societăţile prerevoluţionare. Însă noile societăţi postrevoluţionare trebuie să fie descrise doar în termeni proprii.

Caracterul evaziv al acestor termeni şi al frontierelor dintre diverse categorii cum ar fi statul, dictatura proletariatului, statul sovietelor, statul-comună sau statul în curs de slăbire, pe de o parte, şi, în general, dintre instituţiile politice aşa-zis pe cale de dispariţie şi organizaţiile obşteşti aşa-zis omnipotente, combinat cu dificultatea de a folosi date ştiinţifice directe şi sigure, pe de altă parte, au avut un efect negativ şi asupra politologilor şi teoreticienilor occidentali. În ansamblu, ei au preferat să aibă o legătură directă cît mai redusă cu putinţă cu aceste fenomene implicate. Au preferat să lase acest domeniu de studiu „sovietologilor" şi/sau sociologilor, ale căror metode de studiu mai puţin riguroase şi mai uşor adaptabile au putut descoperi alte drumuri prin labirintul revoluţionar sau au adoptat numai modele comparabile schematice şi normative.

Modelul totalitar

O schemă comparativă cuprinzătoare, în care puteau fi plasate şi examinate dintr-o singură perspectivă toate statele moderne, a fost obţinută prin împărţirea acestora în state totalitare, pe de o parte, şi state democratice, liberale, libere, cu democraţie reprezentativă, occidentale sau pluralist-constituţionale pe de altă parte. Varietatea atributelor utilizate în această abordare pentru statele netotalitare reflectă măsura în care au fost definite prin comparaţie *ex adverso*, fiind toate contrapuse modelului totalitar unic.

Modelul acesta a fost creat inițial probabil de G.H. Sabine (1929) și de Franz Neumann (1940). El presupune controlul total asupra întregii societăți cu ajutorul tuturor mijloacelor statului în vederea atingerii integrale a scopurilor statului. Sabine și Neumann au introdus expresia cvasi-metaforică utilizată de către fasciștii italieni în limbajul academic. Imediat după al doilea război mondial, o avalanșă de lucrări impresionante, scrise de Karl Popper[7], Hannah Arendt[8] și, mai tîrziu, J. Talmon[9], printre alții, au fascinat imaginația populară cu acest concept. Analiza inițială a lui Carl J. Friedrich, dar mai cu seamă lucrarea sa *Totalitarian Dictatorship and Autocracy* (*Dictatura totalitară și autocrația*), scrisă în colaborare cu Z. Brzezinski[10], au oferit prima expunere sistematică în termeni politici a acestei metode comparative. Propunînd șase trăsături esențiale — o ideologie oficială, un partid unic de masă condus de obicei de un singur om, o poliție de tip terorist, un monopol al comunicațiilor, un monopol al armelor și o economie dirijată de la centru — Friedrich și Brzezinski au furnizat mijloacele de identificare a statului totalitar.

Deși, în ultimă analiză, trăsăturile s-au dovedit relevante numai pentru Germania nazistă și Rusia stalinistă, ei le-au extrapolat oarecum fără discernămînt ca să le facă să se potrivească tuturor celorlalte state comuniste și multor dictaturi naționaliste. Definiția lor a fost acceptată de majoritatea școlilor de gîndire sau manualelor de politică comparată (Almond, Roy C. Macridis, Raymond Aron, S.E. Finer și Jean Blondel prin-

tre alţii), precum şi de cei care au studiat Uniunea Sovietică (printre care Leonard Schapiro, Merle Fainsod, A. Inkeles, Barrington Moore), fiind şi acum criteriul de comparaţie acceptat în cea mai mare măsură. Dihotomia totalitar-democratic a fost şi este în continuare una din puţinele abordări comparative moderne care s-au dovedit utile atît specialiştilor cît şi marelui public.

Din punctul de vedere al teoriei şi ştiinţei politice, un alt avantaj al conceptului de totalitarism l-a constituit faptul că s-a centrat pe efectul potenţial al diverselor instituţii asupra societăţilor. Totuşi, poate că este greu să compari dintr-un asemenea unghi diferenţele dintre efectele sistemului totalitar stalinist şi ale sistemului constituţional-pluralist asupra societăţii ruse şi, de pildă, a celei americane dintre cele două războaie mondiale. Diferenţele de context formidabile — niveluri de dezvoltare economică, cultură politică, sisteme de comunicaţii etc. — conferă acestei comparaţii un caracter circumstanţial sau anacronic. Efectul unui sistem politic dat şi al instituţiilor sale asupra societăţilor poate fi reliefat însă într-o manieră comparativă adecvată, de pildă prin studierea societăţii germane şi a celei ruse din 1929 şi din 1939, adică înainte şi după perioada de vîrf în care fuseseră întemeiate instituţiile cu desăvîrşire totalitare. Se poate opera între efectele respective o comparaţie care are acoperire. În această direcţie, s-ar mai putea spune că în timpul perioadei staliniste, de exemplu, modelul totalitar a oferit cu adevărat un etalon comparativ intrazonal întrucît a servit

la măsurarea gradului în care statele „satelit" de pe atunci au reuşit sau nu să reproducă schiţa sau chiar „modelul" obligatoriu al U.R.S.S.. Fireşte că metoda a devenit inutilă, ba chiar contraproductivă, în momentul în care în Iugoslavia, Polonia şi China au fost avansate noi abordări ideologice şi întemeietorii lor le-au simţit ca fiind distincte faţă de cele din U.R.S.S. şi opuse lor.

Dintre principalele critici aduse modelului totalitarismului în plan comparativ, prima se leagă direct tocmai de abordarea instituţională. S-a arătat, pe de o parte, că, prin concentrarea asupra instituţiilor, analizei i-a lipsit viziunea organică asupra societăţii revoluţionare, adică asupra adevăratului său conţinut. Se va insista mai mult pe acest lucru în secţiunea următoare a trecerii noastre în revistă. Dar s-a subliniat de asemenea că analiza, concentrîndu-se în acest fel asupra efectelor folosirii puterii politice, nu a reuşit să localizeze acea putere în cadrul societăţii. Teoria potrivit căreia exista un tiran — Hitler, Stalin, Mussolini, Mao sau Franco — care deţinea toată puterea a fost criticată pentru suprasimplificarea operată în cadrul teoretic. Ea nu corespundea sistemului modern şi elaborat al tiraniilor contemporane şi, prin urmare, era greu de deosebit de toate formele de tiranie cunoscute în istorie (ba chiar s-au dezvoltat şi şcoli de gîndire care au legat între ele toate formele de despotism oriental).

În analiza efectuată de Friedrich şi Brzezinski, unde omul din frunte era legat de partid (a se vedea formularea „un singur partid condus în mod tipic de un singur om"), toate celelalte cinci

trăsături ale totalitarismului au indicat partidul drept principala instituţie. Acest punct de vedere a fost împărtăşit şi de Merle Fainsod[11] din Statele Unite, care a exclus, considerîndu-le probabil „mituri constituţionale", instituţiile reprezentative din U.R.S.S., îndeosebi sovietele înseşi, şi s-a concentrat exclusiv asupra partidului, precum şi de Leonard Schapiro din Anglia, care a mers pînă la a-şi teoretiza vederile[12], afirmînd că totalitarismul este atît de arbitrar şi, probabil, atît de *ilegal* încît nici măcar nu poate produce un stat, ci doar o „stăpînire" autocrată amorfă. După cum se va arăta mai tîrziu, concentrarea asupra partidului a fost criticată fiindcă a dat naştere unui punct de vedere asupra sistemului politic al statului comunist care: (a) a ignorat sau a negat realitatea celorlalte instituţii politice cu impactul lor funcţional propriu şi conflictele lor intrainstituţionale; (b) nu a luat în considerare natura intermitentă a puterii partidului: eclipsele sale şi rivalitatea sau înlocuirea cu alte aparate, cum ar fi, mai presus de toate, poliţia politică; (c) s-a apropiat prea mult de exaltarea rolului partidelor comuniste aşa cum ele însele au cultivat-o şi (d) a trecut cu vederea impactul vizibil al evoluţiei societăţilor industriale, a căror dezvoltare a avut drept consecinţă pluralizarea, asupra statelor pretins monolitice. Un articol al lui Karl Deutsch, publicat în 1954, cu privire la „Fisuri în capacităţile monolitice şi modele ale dezintegrării în sistemele totalitare" a fost prima şi rămîne una dintre cele mai concludente formulări ale acestui mod de a gîndi.

Cea de-a doua critică fundamentală a provenit din controversa cu privire la faptul că acest concept de „totalitarism" se dovedise adecvat mai mult pentru compararea celor două puteri dictatoriale rivale contemporane: Germania nazistă şi Rusia stalinistă. După prăbuşirea celei dintîi, destalinizarea celei de-a doua şi ivirea după al doilea război mondial a atît de multor alte state presupus „totalitare" (cvasicomuniste sau cvasifasciste), cu situaţii şi în contexte istorico-politice diferite, conceptul a devenit prea lipsit de discernămînt. Iugoslavia lui Tito şi Portugalia lui Salazar nu puteau fi identificate cu Rusia lui Stalin sau cu Germania lui Hitler. Pe de altă parte, uzul în mod constant de însuşiri şi grade pentru a conferi flexibilitate unui concept atît de vast nu putea decît să tulbure propria sa esenţă. La fel ca „total", din care derivă, „totalitar" nu poate fi gradat. Recentele încercări de a stabili clase şi categorii ale totalitarismului nu numai că au eşuat dar au şi dizolvat noţiunea.

Astfel, eforturile întreprinse, îndeosebi cu începere din perioada anilor cincizeci, pentru descoperirea unor noi metode ştiinţifice de comparare a statelor comuniste între ele şi de comparare a acestora cu state contemporane din categoria celor necomuniste s-au ivit şi ca urmare a diminuării domeniului de referinţă al conceptului de totalitarism, care a devenit din ce în ce mai puţin adaptat la diversitatea de situaţii şi la varietatea specimenelor în seria de state dictatoriale sau autoritare ce au existat după al doilea război mondial.

Urmînd apelul lui Mosely din 1959, diverşi sociologi şi politologi au încercat iarăşi să găsească noi metode comparative în studiul comunismului. De fapt, primul care a abordat chestiunea, într-o cercetare axată tocmai pe această temă, a fost H. Gordon Skilling[13], un politolog specializat în studierea comunismului. Robert C. Tucker (1967)[14], Paul Shoup (1968)[15], Frederic Fleron[16], Jan Triska şi R. Barrell (1968)[17], Chalmers Johnson (1969)[18] şi, de asemenea, autorul acestei analize[19] au studiat cu toţii aceeaşi problemă în termeni generali, fiecare în felul său. Una dintre aceste abordări, reprezentată în principal de Alfred C. Meyer (1967)[20], a constituit-o studierea din perspectiva specifică a necesităţii înlocuirii modelului totalitar cu cercetări comparative noi, cuprinzătoare şi mai puţin valorizatoare. Conform aşteptărilor, în discuţie au intervenit şi Carl J. Friedrich şi Z. Brzezinski, dar ei s-au despărţit în cursul argumentării, fiecare oferind idei noi despre modul de introducere a unei flexibilităţi sporite în definiţiile date totalitarismului.

Toate aceste studii şi articole au avut în comun o dorinţă de a îndemna către noi abordări, iar atitudinea critică faţă de trecut a precumpănit în dauna celei constructive faţă de viitor. Aceasta este, firește, o trăsătură comună a studiilor consacrate metodologiei disciplinelor, mai cu seamă în domeniul ştiinţelor sociale. În unele cazuri, aşa-numita prefaţă metodologică este urmată şi ilustrată de lucrarea care este redactată în con-

cordanţă cu noua metodă. Separat de contribuţia pe care o aduce la subiectul în cauză, lucrarea este în acelaşi timp o dovadă a originalităţii metodei utilizate. Însă majoritatea lucrărilor de metodologie explică doar cum ar trebui să se acţioneze potrivit noilor metode; ele critică metodele din trecut dar contribuie foarte puţin la fondul problemei. Prin simplul fapt că sînt pregătitoare, ele se opresc înainte ca munca să fie făcută doar pentru a da sfaturi despre cum ar trebui făcută.

Politica comparată în general şi politica comunistă comparată în special nu au progresat mult dincolo de stadiul îndemnurilor metodologice. Cu toate că abordările sistemice au generat studii numeroase şi foarte importante, cea mai mare parte a studiilor politice publicate în ziua de azi, chiar şi în America, dar mai cu seamă în Europa, nu recunosc, sau recunosc doar în parte, principiile şi metodele politicii comparate sistemice şi nu le întrebuinţează abordările şi terminologia. Nici o şcoală de politologie comparată, cu atît mai mult de comunism comparat, nu a reuşit încă să-i unească printr-o singură metodă şi un singur set de principii nici măcar pe acei cercetători care ar accepta premisa necesităţii unei metode comparative organizate.

Deşi primele îndemnuri (manifeste ale unor autori individuali, conferinţe şi seminarii organizate în scopul elaborării unor metode consensuale, sau antologii de articole şi simpozioane colective) au fost publicate cu un deceniu în urmă, studiile de politică comparată şi mai cu seamă studiile comuniste au încă nevoie de unificare. Chiar

şi în prezent se organizează noi conferinţe şi se întreprind noi recapitulări critice.

O imagine simplă, poate chiar simplistă, a progresului înregistrat pînă acum în studiile comuniste comparate ar putea fi obţinută examinîndu-se modul în care noile metode ale politicii comparate au fost aplicate acestui subdomeniu. În acest scop, poate că ar fi util să împărţim aceste metode în abordări empirice şi abordări conceptuale sau mai degrabă reconceptualizate, bazate pe sisteme, modele şi cadre ale analizei politice comparate.

Apoi, va fi la fel de indicat să aplicăm subdisciplinei politicii comuniste comparate „scara abstracţiilor"[21] a lui Sartori, care este probabil cea mai clară şi dreaptă modalitate de însumare a posibilităţilor logice ale exerciţiilor comparative:

Niveluri ale abstractizării	*Aria şi scopul principal al cercetărilor comparative*	*Proprietăţile logice şi empirice ale conceptelor*
Categorii de nivel superior Conceptualizare universală	Comparaţii interzonale între contexte eterogene (teoria globală)	Extensiune maximă Intensiune minimă Definiţii negative
Categorii de nivel mediu Conceptualizări şi taxonomii generale	Comparaţii intrazonale între contexte relativ omogene (teoria de nivel mediu de generalizare)	Echilibru între denotaţie şi conotaţie Definiţii cu ajutorul analizei, adică per *genum et differentiam*
Categorii de nivel inferior Conceptualizarea configurativă	Analiza fiecărei ţări în parte (teoria are o cuprindere limitată)	Intensiune maximă Extensiune minimă Definiţii contextuale

A. ABORDĂRILE EMPIRICE

Uzurile şi abuzurile cuantificării

Prin obţinerea, colectarea şi cuantificarea observaţiilor empirice (date statistice, interviuri etc.), cercetătorii moderni oferă unei discipline care era în esenţă de factură istorică şi se baza pe analiza instituţiilor noi baze pentru fundamentarea ei „ştiinţifică" şi pentru experimentare. Aceasta a condus şi continuă să conducă la formarea băncilor de date ale ştiinţelor sociale, care constituie baza noilor lor metodologii.

Volumul datelor disponibile constituie însă una dintre marile deosebiri ce separă studiile obişnuite de politologie comparativă de extinderea sperată a acestor cercetări la investigarea comparativă a politicii comuniste. În vreme ce în statele necomuniste băncile de date şi reţelele de asemenea bănci de date sporesc neîncetat, atingînd dimensiuni neprevăzute, în cercetarea comunismului astfel de date nu se strîng sau se strîng numai într-o parte dintre state. Institute de cercetări sociale, fie şi numai pentru investigarea opiniei publice, au fost înfiinţate în Iugoslavia, Polonia, Ungaria şi Cehoslovacia[22], iar institutele de statistică din majoritatea statelor comuniste au efectuat recensăminte presupuse a fi complete, amănunţite şi demne de încredere. Însă datele astfel obţinute nu sînt valabile pentru toate statele, ci doar pentru o parte din ele, fapt care face ca atît cercetarea comparativă interzonală cît şi cea intrazonală să fie foarte dificile. Mai mult decît

atît, nici măcar aceste date nu sînt întotdeauna, şi niciodată în întregime, disponibile pentru cercetătorii occidentali. La drept vorbind, există motive care ne fac să sperăm că pe viitor lucrurile se vor îmbunătăţi. Există în majoritatea acestor state o orientare spre modernizarea cercetării empirice şi intensificarea colaborării cu centrele de cercetare occidentale, asociaţiile profesionale pentru ştiinţe sociale şi universităţi. Însă pînă atunci, cea mai mare parte a încercărilor făcute de cercetătorii occidentali din domeniul ştiinţelor sociale de aplicare a metodelor de cercetare empirică la nivelul statelor comuniste sînt obligatoriu condamnate la eşec, dat fiind că se bazează pe date incomplete şi nesigure. Ba mai mult, în asemenea condiţii, datele devin contraproductive, întrucît pot duce la concluzii nejustificate sau înşelătoare.

O lucrare savantă şi scrupuloasă care a fost răsplătită în S.U.A. cu un îndreptăţit *succès d'estime* va fi dată drept exemplu aici pentru acea categorie de studii care, în ultimă instanţă, s-ar putea dovedi contraproductive.

Studiul se intitulează *Soviet Elite Attitudes since Stalin* (*Atitudinea elitelor sovietice de la Stalin încoace*) şi aparţine lui Milton C. Lodge[23]. El se vrea a fi o analiză comparată a cinci elite sovietice — activiştii de partid (elita de tip „aparat") şi cele patru elite de „specialişti": „administratorii economici", cei „militari", „intelectualitatea literară" şi „juriştii". Obiectul studiului este descris astfel: „Prin analiza de conţinut a publicaţiilor periodice reprezentative pentru fiecare elită,

se strîng date referitoare la atitudinea elitelor faţă de sistemul politic sovietic". Acest scop care iniţial a fost nevalorizator este apoi descris normativ prin afirmaţia că „obiectivul general este determinarea măsurii în care elita de tip «aparat» domină procesul politic"; el îşi recunoaşte legăturile şi asocierile intelectuale cu ipoteze stabilite anterior „provenite în parte din *Political Power: U.S.A./U.S.S.R.* (*Puterea politică: S.U.A./U.R.S.S.*) de Brzezinski şi Huntington" şi mai precis cu ipoteza „că în perioada post-stalinistă... aparatul de partid, deşi încă dominant în arena politică, este silit să tolereze o mai mare participare a elitei specialiştilor la procesul politic".

Cele două serii de întrebări ce se cereau a fi puse erau:

> A. Cum, cînd şi de ce diferă elitele specialiştilor de elita aparatului de partid? Au în comun elitele specialiştilor un ansamblu de convingeri şi valori care să-i distingă de activiştii de partid? Pe scurt, manifestă elitele compoziţia atitudinală a grupurilor distincte analitic? B. Se consideră elitele specialiştilor a fi participanţi atitudinali la procesul politic sovietic? Aspiră ele la un rol de coparticipant alături de apparatciki? Dezvoltă elitele specialiştilor un ansamblu de atitudini participative care să tindă să submineze dominaţia aparatului de partid în elaborarea şi ducerea la îndeplinire a politicii?

Logica analizei propuse în acest scop este explicată după cum urmează:

Analizele occidentale ale politicii sovietice trebuie *inevitabil* să se sprijine masiv pe sursele publicate... Purtătorii de cuvînt sovietici recunosc cu părere de rău — iar analizele occidentale au demonstrat-o — că revistele de specialitate sînt vehicule pentru articularea *limitată* a atitudinilor elitei... Majoritatea covîrşitoare a articolelor alese ca mostre sînt *orientate practic*... În cadrul acestei orientări autorii sînt *preocupaţi* cu precădere de *amănunte specifice*...

Totuşi, în ciuda acestor limitări formidabile, s-a propus cuantificarea articolelor publicate în revistele sovietice în funcţie de conţinut astfel:

Pentru fiecare elită au fost alese pentru analiza de conţinut publicaţii periodice reprezentative (două pentru aparatul de partid, trei pentru elita economică, una pentru cea militară, două pentru jurişti şi trei pentru elita literară)... Pentru satisfacerea *cerinţei de obiectivitate* a definiţiilor în analiza de conţinut, este nevoie de o procedură de eşantionare sistematică.

1. Unitatea de analiză este articolul. Articolele din eşantion au fost alese din publicaţiile periodice prin eşantionare pe cote...

2. Unitatea de numărare, ceea ce este codificat şi numărat, este reprezentată de tema principală a paragrafului.

3. Mărimea eşantionului este aceeaşi pentru fiecare elită în fiecare an, 600 de paragrafe per elită pentru fiecare dintre cei opt ani

aleşi — 1952, 1953, 1955, 1957, 1959, 1961, 1963 şi 1965 — un eşantion anual de 3 000 de paragrafe (600 de paragrafe a cîte cinci elite) pentru un eşantion total de 24 000 de paragrafe (3 000 de paragrafe pe an înmulţit cu opt ani). [Sublinierea ne aparţine.]

O descriere mai amănunţită a metodologiei ni se oferă, de exemplu, în prezentarea *conştiinţei de sine a grupului*:

> Conştiinţa de sine a grupului şi statutul atribuit grupului sînt măsurate de o categorie specială a numărării cuvintelor care sînt înregistrate în trimiterile din articolele din eşantion şi care se referă la una din elite prin intermediul unui *substantiv colectiv* reprezentativ... Sintetizînd toate referirile plurale reprezentative (excluzînd toate trimiterile la oameni şi instituţii specifice), substantivul colectiv conotează percepţia statutului elitei ca grup în ochii celui care percepe.

Concluziile trase pe baza operaţiei extrem de dificile de cuantificare propusă mai sus sînt că: „Pe scurt, sistemul politic sovietic este competitiv... Interdependenţa elitei specialiştilor partidului, dominaţia elitei din afara aparatului caracterizează relaţiile cu partidul". Acest lucru este generalizat în continuare în concluzia finală şi dramatică potrivit căreia: „Sistemul politic sovietic, dacă este conceput ca un monolit, este un mit".

Nu ar fi nepotrivit să abandonăm întregul studiu arătînd că este greu de crezut că, introducînd în calculator 24 000 de paragrafe din unsprezece reviste oficiale sovietice, se poate ajunge la

concluzia că sistemul politic sovietic este competitiv, iar caracterul său monolitic constituie un mit. Ţinînd seama însă că preocuparea noastră prezentă este utilitatea şi fiabilitatea cuantificării conţinutului datelor oficiale comuniste în cercetările occidentale, este bine să aruncăm o privire, fie şi fugară, asupra motivelor mai profunde pentru care acest tip de studiu nu ar putea duce la estimări valide.

În primul rînd, termenii de referinţă au darul de a încurca. Termenul principal, cel de elită, nu a fost definit în mod explicit şi a fost pus implicit în situaţia de a consta din cinci grupări insuficient de reprezentative (elite legale) sau caracterizate arbitrar („substantivele colective" alese pentru elita literară au fost: „lucrători în cultură", „scriitori", „artişti" şi „editori (literari) (?)"). Au existat concepte care nu au fost definite: cel de „atitudini participative" (confundat sistematic cu „atitudinile critice") sau cel de „relaţii partid- elită" (pentru care nu s-a făcut nici o încercare de separare a loialităţilor combinate ale persoanei sau grupurilor de persoane care au un interes comun în partid şi în profesia implicată).

În al doilea rînd, periodizarea a fost efectuată arbitrar (ca să nu mai amintim de titlul generator de confuzie: probabil că în loc de *de la Stalin încoace* ar fi trebuit să fie scris *de la moartea lui Stalin încoace*). Pe de o parte, relaţiile dintre partid şi „elite" se schimbaseră deja înainte ca Stalin să ajungă să preia singur puterea (primii şapte ani postrevoluţionari de epocă leninistă oferă posibilităţi ample pentru acest gen de studiu). Pe de

altă parte, în timpul perioadei staliniste, anii 1929–1936 au fost cei mai favorabili „elitei economice", iar anii 1941–1944 „elitei militare". În cele din urmă, după moartea lui Stalin, partidul a stabilit relaţii diferite cu „elite" diferite: (a) în timpul perioadei de ascensiune a lui Malenkov; (b) în timpul anilor de dominaţie a lui Hruşciov şi (c) de la venirea la putere a lui Brejnev şi Kosîghin. Astfel, este nejustificată depistarea unei singure „orientări" de la moartea lui Stalin.

Mai mult decît atît, materialul-sursă propus pentru cercetare a fost: (a) insuficient, după cum a recunoscut şi autorul (număr de paragrafe, număr de reviste, calcularea mecanică a „substantivelor colective" şi alte asemenea formule) şi (b) cu deosebire nereprezentativ pentru subiectul cercetării. Într-adevăr, revistele de specialitate din U.R.S.S., care sînt strict limitate şi controlate în problemele de politică generală şi problemele de interes public major, sînt încurajate să adopte o atitudine profesională mărginită. Acest lucru a fost confundat în mod constant cu „conştiinţa de sine a grupului" în cercetările efectuate.

De asemenea, a existat *ab initio* o discrepanţă totală între insuficienţa şi imperfecţiunea „datelor" empirice ce urmau a fi analizate şi „ipotezele" cărora se spera că analiza va reuşi să le găsească răspuns. Nu există nici un motiv să credem că problemele politice fundamentale puteau fi examinate prin intermediul unui material nereprezentativ din punct de vedere politic. Dacă studiul s-ar fi limitat la atitudini *profesionale*, funcţionale, materialul ar fi trebuit să fie mult mai cir-

cumscris (*toate* revistele de specialitate ale *unei* profesiuni bine definite: dentişti, contabili, directori industriali, avocaţi) însă în orice caz nimeni nu s-ar fi aşteptat ca acest lucru să ducă la tragerea unor concluzii politice majore.

În plus, în optica aleasă, ancheta a trecut cu vederea două împrejurări care nu aveau cum să nu contravină premisei generale de la care pornea. Una este aceea că în statele comuniste conştiinţa de sine sau mîndria profesională a unor categorii de genul avocaţilor sau scriitorilor este reliefată tocmai cînd partidul îi solicită să facă alte concesii politice şi mai abjecte. În cazul scriitorilor avem de-a face cu o tactică binecunoscută: cu cît se fac presiuni mai mari asupra Uniunii Scriitorilor pentru denunţarea unui scriitor ca Pasternak sau Soljeniţîn, cu atît mai mult îşi va afirma aceasta independenţa de acţiune, cerînd guvernului şi partidului să manifeste respect şi interes faţă de profesiunea respectivă. Astfel, numărul paragrafelor „profesionale" va creşte rapid ca răsplată pentru puţinele paragrafe care atacă josnic unul sau mai mulţi membri aflaţi în conflict politic cu partidul. Cealaltă împrejurare este aceea că analiza nu a luat în considerare rivalităţile şi intrigile nimicitoare existente chiar înăuntrul „elitelor" profesionale. Lipsa de discernămînt între atitudinile indivizilor sau subgrupurilor interne ale pretinselor „elite", care au luptat adeseori pentru obţinerea unor privilegii din partea partidului, a stînjenit în mare măsură perspectivele analitice.

În cele din urmă, a existat *ab initio* o lipsă de plauzibilitate în sugestia că un material de cercetare atît de sărăcăcios ar putea fi vreodată revelator pentru ipotezele politice fundamentale. Tot ceea ce a putut realiza acest material nereprezentativ a fost să confirme,prin microcanale îndoielnice, evenimente binecunoscute care au fost observate pe larg prin macrocanalele informaţionale. Nu era nevoie de analiza a 24 000 de paragrafe din revistele de specialitate ca să tragi concluzia că, de la moartea lui Stalin şi în urma pluralizării crescînde a societăţii industriale din U.R.S.S., P.C.U.S. a fost nevoit să întreţină relaţii mai bune cu intelectualitatea tehnică, armata sau economiştii. Dimpotrivă, „ipotezele" stabilite de la început au fost cele care s-a sperat că vor fi coroborate cu un alt şir de date empirice (că scopul ultim al tehnicii studiului a fost suprapunerea descoperirilor sale truismelor politice o demonstrează şi frecventele concluzii politice întîmplătoare care au fost trase pe parcursul lucrării, ca de exemplu: „Deşi faptul nu a fost imediat reflectat de cifre, îndepărtarea mareşalului Jukov în 1957 a reprezentat un eveniment crucial în relaţiile dintre militari şi *apparatciki*").

Concluzia generală este că, în măsura în care esenţa analizei prin cuantificare o constituie saturarea cu date autentice obţinute direct de la sursă, asemenea studii întreprinse de cercetătorii occidentali au succes doar în cazurile unde cercetarea poate fi efectuată pe baza unor date reprezentative şi cu adevărat nemijlocite.

B. RECONCEPTUALIZAREA

Diverşi politologi, cum ar fi Carl Friedrich, W. Robson, Karl Loewenstein, Roy Macridis, Karl Deutsch, S.E. Finer, Gunnar Heckscher, S. Berr şi nu în ultimul rînd Giovanni Sartori, au încercat pe durata deceniului cinci şi începutul deceniului şase să găsească noi direcţii de efectuare a analizei politice în aşa fel încît să pătrundă în realitatea proceselor politice mai adînc decît au făcut-o analiza formal-constituţională sau instituţională. Ei s-au străduit să găsească „un cadru sistematic pentru analiza comparată" (Roy C. Macridis) astfel încît să permită studiilor iniţiale de guvernare comparată „să-şi asume caracterul unei ştiinţe totale dacă urmează să servească drept instrument conştient al ingineriei sociale" (Raportul pe 1944 al Asociaţiei americane de ştiinţe politice). Această încercare oarecum utopică de reconceptualizare a teoriei politice şi de transformare a ei într-o *ştiinţă* rămîne pe mai departe scopul neatins, şi poate de neatins, al politologiei comparative. În general, după cum s-a menţionat deja, disciplina se află încă în faza îndemnurilor.

Instituţia care a furnizat cel mai mare ajutor la regruparea abordărilor comparative individuale sub o umbrelă metodologică generală, oricît de elastică ar fi, este Comitetul pentru politologie comparativă al consiliului american de cercetare în domeniul politologiei. Lansarea unor ample programe de muncă în colectiv pentru studii de politologie comparativă a fost rodul iniţiativei

acestui comitet. Unele lucrări reprezentative au fost realizate imediat, lăsînd în urmă faza sterilă a criticilor şi îndemnurilor. Pe baza acestei activităţi s-au putut discerne mai uşor meritele şi defectele, avantajele şi dezavantajele, şansele şi riscurile unei asemenea metode. În acelaşi timp, impulsul dat acestui tip de preocupări a dus la apariţia unor abordări noi şi originale, cu precădere în Statele Unite, legate de numele unor politologi de frunte — David Easton, Gabriel Almond, Robert A. Dahl, David Apter, Harry Eckstein, Lucian Pye, Sidney Verba, David Coleman, Powell etc. Studiile de sociologie politică realizate sub îndrumarea lui S.M. Lipset şi Stein Rokkan au format un nou afluent al marelui curent al politologiei comparative.

Ulterior, această operaţie de reconceptualizare s-a răspîndit firesc în domeniul cercetării societăţii comuniste. A trebuit ca regimurile comuniste să fie explicate şi incluse în „teoria globală" a politicii comparate. În scurt timp au fost făcute încercări de unire a forţelor din ambele părţi: a politologilor aflaţi în căutarea unor cadre conceptuale cuprinzătoare şi a sovietologilor aflaţi în căutarea unei metode comparative.

Utilizarea conceptului de «capacităţi politice» propus de Almond în studierea comparativă a comunismului

Opera lui David Easton constituie încercarea cea mai coerentă şi mai plină de imaginaţie de cuprindere a fenomenelor politice într-o sinteză

unificatoare cu caracter general. Mai mult decît atît, Easton este cel care a propus primul unele dintre cele mai importante elemente ale analizei sistemice, cum ar fi, de pildă, chiar noţiunea de analiză sistemică însăşi sau concepţia fundamentală despre rolul input*-urilor şi output**-urilor în funcţionarea unei forme de guvernare. Cu toate acestea, poate şi pentru că schema sa este prea abstractă, opera lui Easton nu a stîrnit *nemijlocit* interesul „practicienilor" din domeniul investigării comparative a politicii comuniste. (Acest lucru este regretabil, deoarece, teoria lui Easton despre ideologie ca factor de legitimare este, ca să nu dăm decît un exemplu, extrem de relevantă şi rodnică pentru interpretarea regimurilor comuniste). În schimb, opera lui Gabriel Almond s-a dovedit mai accesibilă şi mai populară. Ca animator şi ca inspirator al diverselor proiecte şi programe, Almond s-a aflat în centrul activităţii Comitetului pentru studierea comparativă a politicii. Ca popularizator al teoriei el a produs — singur sau împreună cu alţii, precum ar fi Coleman, Powell, Verba şi Pye — simultan sau succesiv, complementar sau contradictoriu, sintagmele cele mai convingătoare ale politologiei comparative, cum ar fi, de pildă, „capacităţi politice", „dezvoltare politică", „cultură politică", „cultură civică" etc. Pe de altă parte, adoptînd sau adaptînd de la David Easton elementele introdu-

---

* „Intrările" în sistem (*n. red.*)

** „Ieşirile" produse de sistem (*n. red.*)

se inițial, input-urile (cereri și sprijin*) și output-urile (decizii care au autoritate), Almond a oferit un cadru mai detaliat analizei comparative. El a împărțit input-urile în patru funcții: socializare și recrutare politică, articularea intereselor, agregarea intereselor și comunicarea politică; output-urile au fost divizate după patru funcții: elaborarea regulilor, aplicarea regulilor și adjudecarea regulilor.

Într-un fel, acesta este un proces de *redenumire* a vechilor concepte ale teoriei politice, pentru a le face potrivite cu abordările necentrate pe instituții oferite de sociologia politică sau de sociologie ca atare (variabilele structurale ale lui Talcott Parsons). Această schemă almondiană a celor șapte funcții input și output a fost cea care s-a dovedit pînă acum cadrul cel mai răspîndit în care s-au plasat studiile comparative supra comunismului. Ea i-a mulțumit pe majoritatea cerce-

---

* Sprijinul care însoțește cererile. Sprijinul facilitează accesul la „capacitățile" sistemului. Schema unui sistem în sensul lui Easton este următoarea, după Geoffrey K. Roberts, *What is Comparative Politics?*, p. 39):

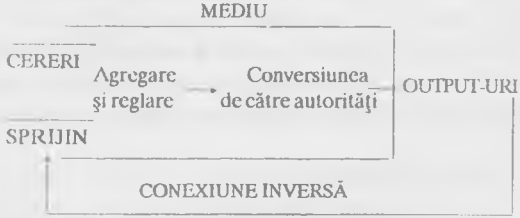

(*n.red.*).

tătorilor comparatişti, specializaţi în problemele comunismului, care s-au simţit îndemnaţi să se integreze în cercetările comparative globale.

Iată, de exemplu, părerea americanului Frederick C. Barghoorn în cartea sa *Politics in the U.S.S.R.* (*Politica în U.R.S.S.*)[24]:

> „Pentru oricine caută indicii ale posibilelor schimbări în randamentul sistemului politic, conceptul-cheie folosit de Almond este cel de „capacităţi politice". Acestea sînt modelate de „input-ul" cererilor şi sprijinului introdus în sistemul de guvernare şi de „output-ul" corespunzător sub forma politicii acestuia. Chiar şi în stadiul actual al cunoştinţelor noastre, abordarea „sistemică" are meritul sensibilizării gîndirii noastre la schimbare. Schimbările din sistemul politic sovietic au survenit cu o abundenţă uimitoare şi promit să apară cu o rapiditate crescîndă."

Sau pe cea a australianului T.H. Rigby, *Communist Party Membership in the U.S.S.R. 1917–1967* (*Membrii Partidului Comunist din U.R.S.S.. 1917–1967*)[25]:

> „... cadrul pe care îl vom folosi aici este o adaptare destul de radicală a celui propus de Gabriel Almond. Opera lui Almond şi a coautorilor lui reprezintă un pas esenţial înainte în studiul comparativ al sistemelor politice. O parte din conceptele şi intuiţiile lor au o valoare considerabilă pentru studiul proceselor politice sovietice." .

Sau pe cea a britanicului David Lane *Politics and Society of the U.S.S.R.* (*Politica şi societatea*

din U.R.S.S.)[26]: „Să începem cu o caracterizare a sistemului politic. El a fost definit de Gabriel Almond ca fiind...", iar mai departe: „Sistemul politic al societăţilor moderne poate fi privit în funcţie de cerere şi sprijin, articulare a input-urilor, agregare a intereselor, output şi constrîngere... Cum putem adapta acest model „sistemic" la sistemul politic sovietic?"

Este adevărat că după ce cei trei autori, aleşi aici pentru că veneau de pe trei continente diferite, şi-au pronunţat declaraţia de loialitate, fiecare a pornit, după cum a spus Lane, să vadă modul în care ar putea fi aplicat modelul sistemului politic sovietic. Aceasta a produs un număr mare de variaţiuni pe aceeaşi temă, într-un număr considerabil de studii de acest gen. Toate variaţiunile au suferit adeseori din pricina unei inevitabile lipse de precizie, însă acest lucru este valabil şi pentru majoritatea autorilor individuali sau a grupurilor de autori care experimentează noi metodologii. Important nu a fost numărul, ingeniozitatea sau calitatea variaţiunilor, ci faptul că modelele comparative produseseră o tendinţă de unificare metodologică a stilului autorilor şi cercetătorilor care pînă atunci lucraseră izolaţi în zonele separate ale monografiilor. Această trecere a cercetătorilor mai tineri ce se ocupau cu problemele comunismului la un cadru general de analiză politică a declanşat orientarea actuală către regruparea studiilor comparative despre comunism în jurul unuia sau altuia dintre conceptele comparative: dezvoltare, grupuri, birocraţie etc.

În timpul importantei reconsiderări care a avut loc la Simpozionul de politologie comparată şi sisteme comuniste ţinut în 1966, Alfred Meyer a scris: „Începutul a fost făcut de unele încercări de explicare a experienţelor comuniste prin încadrarea lor în diverse modele ale modernizării. Începem, de asemenea, să fim conştienţi de nevoia de a studia efectul structurant pe care îl au asupra sistemelor politice economia industrială şi psihologia socială a vieţii industriale". Iar John H. Kautsky a adăugat: „... aş dori în mod special să-mi exprim acordul faţă de ceea ce cred că se desprinde din lucrarea profesorului Meyer, şi anume că studiile comuniste şi cele comparative generale ar trebui să fie integrate într-un cadru evolutiv... Aş sugera, aşadar, ca revoluţiile comuniste, inclusiv revoluţia rusă, să fie situate, în scopuri analitice, în contextul revoluţiei din ţările subdezvoltate"[27]. Această nouă orientare a fost în parte o reflectare a influenţei sporite a studiilor despre dezvoltare asupra politologiei comparative în ansamblu[28], dar a reprezentat, de asemenea, o reînviere a analizei fenomenului comunist prin studierea impactului dezvoltării economice asupra societăţilor comuniste date. Nici unul din studiile serioase asupra unei ţări comuniste în parte sau a unui grup de ţări comuniste nu a omis, de exemplu, impactul pe care l-au avut şi îl pot avea stadiile şi direcţiile industrializării asupra proceselor politice din acele state.

Trecînd în revistă perioada de debut a abordării comparativ-evolutive a studiilor despre comunism şi a cristalizării lor ca o reacţie împotriva abordării uniforme doar prin prisma „totalitarismului", probabil că ar trebui să situăm în primele rînduri *Sociological System* (*Sistemul sociologic*) al lui P. Sorokin[29], *The Managerial Revolution* (*Revoluţia managerială*) a lui James Burnham[30] şi mai direct metoda de analiză a lui W.W. Rostow, pe care acesta o descrie în *The Process of Economic Growth* (*Procesul de creştere economică*)[31]. Modelul propus de W.W. Rostow, economist de profesie, a suferit inevitabil de pe urma suprasimplificării atunci cînd a fost extrapolat la problemele politice.

Unul din primele studii despre interacţiunea dintre „stadiile creşterii economice" şi politică în ţările comuniste a fost efectuat de W.W. Rostow însuşi în cartea sa *The Dynamics of Soviet Society* (*Dinamica societăţii sovietice*)[32]. El a adoptat punctul de vedere potrivit căruia „pînă şi într-o societate totalitară modernă o asemenea interacţiune are loc" şi a pornit „să examineze echilibrul de forţe dintre aşteptările oamenilor şi activitatea anumitor instituţii cheie". Pe măsură ce a avansat, a descoperit existenţa unei insatisfacţii populare generale dar, în acelaşi timp, a trecut şi la studiul mai concret şi specializat referitor la „insatisfacţiile de grup". Cu toate acestea, evident datorită absenţei datelor empirice, examinarea „grupurilor nesatisfăcute" s-a limitat la ţărănime, minorităţi naţionale, intelectuali, birocraţii mijlocii şi inferiori, muncitorii din industrie şi, des-

tul de ciudat, grupurile de „deţinuţi şi condamnaţi la muncă silnică". Fiecăruia dintre ele i s-au rezervat doar cîteva pagini.

A existat, în schimb, o secţiune mult mai lungă de „concluzii", care s-a străduit să facă bilanţul situaţiei interne din Uniunea Sovietică la data provizorie de 15 mai 1953 şi îndeosebi să evalueze forţele care modelau atunci viitorul sovieticilor, respectînd astfel angajamentul exprimat în introducere, potrivit căruia „analiza are şi scopul de a ajuta la elaborarea politicii americane". Cu toate acestea, din punct de vedere academic cartea lui Rostow s-a situat la jumătatea drumului între scopul general al politicii comparate — acela de a încerca să „prezică" — şi poziţia mai deosebită adoptată de practicieni (sau analişti), ale căror deducţii se aşteaptă să fie de ajutor agenţiilor guvernamentale. Unele din aceste studii şi-au asumat sarcina de a lega „grupurile" vagi şi nedezvoltate din Uniunea Sovietică de lideri politici individuali sovietici, angajaţi într-o pretinsă luptă pentru putere şi susţinuţi, chipurile, de „grupuri" identificabile politic din societatea comunistă industrială.

Ţot din *Managerial Revolution* (*Revoluţia managerială*) a lui Burnham şi din teoria creşterii economice a lui Rostow a provenit şi presupunerea convergenţei societăţilor industrial-tehnologice occidentale, îndeosebi cea americană, şi comuniste, îndeosebi cea sovietică. Ideea că structurile fudamentale ale sistemelor anterior antagoniste (cel puţin din punct de vedere ideologic) se apropie unele de altele din cauza legilor

comune obligatorii ale tuturor societăţilor industriale continuă chiar şi astăzi să preocupe autori ce diferă în plan profesional şi politic, cum ar fi economişti ca J.K. Galbraith, J. Tinbergen, Peter Wiles, Jan S. Prybyla sau E. Mandel, politologi de genul defunctului Peter Nettl sau al lui Alfred Meyer (despre a cărui operă referitoare la teoria convergenţei societăţilor industriale avansate *qua* organizaţii industriale sau mai cu seamă birocraţii se vor spune mai multe în partea a doua) şi sociologi ca Raymond Aron sau N. Birnbaum.

Totuşi, Raymond Aron, sociologul a cărui specialitate o constituie societăţile industriale, a emis un avertisment explicit împotriva acestei deducţii ce se desprinde din teoria „stadiilor":

> „W.W. Rostow a distins patru stadii de creştere... Dar obiectul comparaţiei este atît dezvăluirea diferenţelor cît şi punerea în evidenţă a asemănărilor. Ar fi păcat dacă am transforma acum ideea stadiilor de creştere, care este folositoare în sine, într-o încercare de a explica şi prezice totul în aceşti termeni. Ideea că societatea occidentală şi cea sovietică se apropie treptat una de alta şi tind către o formă mixtă este cel mult o simplă ipoteză"[33].

Aceeaşi concluzie sceptică, referitor la convergenţă, a fost trasă şi de S.P. Huntington şi Z. Brzezinski la sfîrşitul studiului lor comparativ interzonal limitat la cele două superputeri (S.U.A. şi U.R.S.S.) şi intitulat *Political Power: U.S.A./U.R.S.S. (Puterea politică: S.U.A./U.R.S.S.)*[34].

Noii autori de stînga, care au propus abordări apropiate de cea troţkistă sau cvasi-maoistă, cum sînt economistul E. Mandel, sociologul N. Birnbaum şi nu în ultimul rînd filozoful Herbert Marcuse, şi-au bazat teoriile pe asemănările fundamentale şi pe convergenţa vizibilă a S.U.A. şi U.R.S.S. sau, în general, a societăţilor tehnologice capitaliste sau capitaliste de stat, în vreme ce mediile oficiale din U.R.S.S. au luat o atitudine hotărîtă împotriva „teoriei occidentale a convergenţei"[35].

Studierea grupurilor

Studierea grupurilor din societăţile comuniste are o dublă origine. În primul rînd, este vorba de reluarea studiilor despre grupuri din teoria politică, iniţiate sub influenţa lui Bentley[36] şi Laski[37] la începutul secolului şi generalizată în politologia modernă prin intermediul unor lucrări cum ar fi *The Governmental Process* (*Procesul de guvernare*) de David Truman[38]. Acum, concepţia pluralistă despre societate este în general acceptată în politologia occidentală modernă şi îndeosebi în sociologia politică. Deşi era iniţial o subdiviziune a ansamblului ştiinţei politice, sociologia politică a ajuns, într-adevăr, să insufle viaţă întregii discipline. Profitînd de avantajele evidente pe care le-a adus cercetarea empirică pe care a întreprins-o, ea a încercat să proclame disciplina în curs de apariţie a politologiei drept una din ramurile sociologiei.

Oricum ar sta lucrurile, cert este că în compararea sistemelor comuniste studiul grupurilor a avut un succes imediat, dat fiind că oferea, pe de o parte, un cîmp de cercetare empirică riguroasă şi, pe de altă parte, o reacţie binevenită împotriva abordărilor totalitare statice.

Însă cea de-a doua sursă de acest fel urma să fie găsită chiar în ţările comuniste, mai cu seamă în Polonia, Ungaria şi Cehoslovacia, unde sociologii progresişti şi sociologii politici au văzut în această tehnică împlinirea dorinţei lor de a introduce în abordarea materialist-istorică fosilizată realitatea vie a cercetării empirice. Noţiunile de „spirit de grup" (sau „grupovşcina") şi „pluralism" aşteptau cu nerăbdare o cît de mică libertate academică în unele din ţările comuniste (trebuie remarcat că în U.R.S.S. ştiinţele sociale sînt în anii '60 încă *anti*-pluraliste) pentru a deveni una din principalele metode de cercetare ale şcolilor de sociologie şi politologie, redeschise în cîteva dintre ţările comuniste. Acest lucru a constituit în anii şaizeci una din cele mai folositoare punţi de legătură între studiile similare întreprinse în ţările occidentale şi cele comuniste.

Cea mai mare deziluzie provocată de această abordare, altminteri foarte izbutită, rămîne în continuare caracterul evaziv şi inconstant al categoriilor de grupuri, precum şi dificultăţile generale — şi îndeosebi cele din domeniul studiilor despre comunism — de obţinere a unei ordini mai precise în categoriile în jurul cărora ar putea fi polarizate studiile comparative. Motivele pen-

tru care împărţirea în grupuri operată de Rostow în 1953 (şi citată mai sus) s-a dovedit nesatisfăcătoare au rămas neschimbate. Cu toate acestea, ne surprinde absenţa progresului în activitatea esenţială de clasificare şi clarificare, în timpul acestor ani deosebit de activi în privinţa studierii grupurilor. Aceeaşi natură vagă a definiţiilor şi timiditate a delimitării, care duc la suprapunerea sensurilor, şi mai presus de orice la absenţa unor criterii ferme de categorizare, continuă să afecteze această abordare altminteri constructivă.

Poate că dificultatea permanentă prin care se caracterizează toate încercările de clasificare a grupurilor din societăţile comuniste în scopuri comparative a fost cel mai bine descrisă într-un rezumat recent realizat de H. Gordon Skilling, un pionier al acestui gen de studii începînd din anii cincizeci:

> „Am putea, de pildă, să clasificăm grupurile în funcţie de tehnicile de acţiune utilizate... Am putea să diferenţiem între grupurile al căror obiectiv principal era o influenţare pozitivă a rezultatelor politicii şi cele al căror scop era unul negativ de împiedicare a ducerii la îndeplinire a politicii oficiale. Am putea să cîntărim însemnătatea relativă a grupurilor bazate pe diferenţieri profesionale sau alte diferenţieri de ordin social şi a celor bazate pe opinia publică. Fireşte că am putea, de asemenea, să evaluăm importanţa relativă şi eficienţa cu care grupurile politice îşi ating scopurile în diverse condiţii. Aceste studii şi nu numai ele ar contribui la o cunoaştere mai

precisă a naturii conflictelor de grup din sistemele comuniste şi ar furniza în acelaşi timp un instrument de diferenţiere mai exactă a acestor sisteme, atît unul faţă de celălalt cît şi prin raportare la cele din lumea necomunistă."[39]

Tonul plin de speranţă, dar totuşi grăitor de vag şi timid, pe care îl foloseşte un autor care cu vreo şapte ani în urmă a iniţiat această abordare metodologică, constituie un avertisment melancolic pentru cei care cred că studiul în sine al grupurilor poate constitui singura abordare în studierea comparativă a comunismului.

Birocraţia

Studiile cu privire la birocraţie au fost inspirate direct de concentrarea teoretică de sorginte weberiană şi post-weberiană a principalelor studii de politologie în jurul conceptelor de birocraţie şi birocratizare, precum şi de denunţarea troţkistă şi post-troţkistă a „birocratizării revoluţiei". Ele au avantajul că oferă o bază solidă pentru evaluarea comparativă. Deşi noţiunea a fost prezentă şi în studiile „totalitare", abordarea modernă şi originală a studiului birocraţiei comuniste constă în separarea ei de teroarea, stîngăcia, cruzimea şi caracterul arbitrar al totalitarismului stalinist. Acum ea îşi propune mai degrabă să studieze birocraţia în caracteristicile ei impersonale de eficienţă şi, astfel, de „raţionalitate". Birocraţia este instituţia care, *pace* Weber, este considerată a fi comună şi centrală pentru toate formele

de politică şi prezintă interes pentru cercetătorii comparativişti moderni care vor să îşi situeze analiza în mijlocul spectrului tuturor umbrelor şi nuanţelor legate de tipologia statelor.

Astfel, ca urmare a acestui mod de a gîndi birocraţia ca pe un nou numitor comun, au început să fie folosite noi adjective pentru descrierea societăţilor comuniste moderne sau industriale. Allen Kassoff a inventat formula „societatea administrativă: totalitarism fără teroare"[40], T.H. Rigby a propus conceptul de „dominaţie organizaţională" sau „prin comandă" iar Paul Cocks[41] a vorbit de „raţionalizarea controlului partidului", folosind conceptul de *raţionalizare* în termeni aproape weberieni. Însă cel care a făcut lumină în această problemă şi a încercat să explice întreaga abordare în termeni accesibili a fost totuşi ingeniosul Alfred J. Meyer în eseul său din 1967 despre „studiul comparativ al sistemelor politice comuniste"[42]:

> „Am susţinut în lucrările de dată recentă posibilitatea de a înţelege în mod adecvat cel puţin sistemele comuniste luate separat dacă le comparăm cu organizaţiile birocratice moderne complexe de oriunde. Ca şi birocraţia modernă, domnia comunismului este în esenţă o tentativă de a impune conducerea raţională a vieţii sociale cu ajutorul unor organizaţii complexe."

Şi în eseul despre „teoriile convergenţei"[43]:

> „Uniunea Sovietică poate fi înţeleasă cel mai bine ca o birocraţie uriaşă, ceva aidoma unei corporaţii moderne extinse asupra întregii

societăţi sau ceva gen „General Motors scris numai cu majuscule", Este remarcabil faptul că definiţia dată socialismului în manualele sovietice este aproape una şi aceeaşi cu definiţia weberiană şi post-weberiană a birocraţiei".

Se poate desprinde din cele două citate alese avantajul unui concept recognoscibil şi bine definit, precum şi al unei instituţii universal valabile pentru un studiu comparativ adecvat. Dar se pot vedea, de asemenea, exagerările la care poate duce o atare abordare comparativă, dacă şi cînd nu este fundamentată pe definiţii politice mai bine închegate. Despre acest lucru însă vom discuta mai amănunţit în partea a doua a acestei lucrări.

Concluziile care se pot trage din această sumară trecere în revistă a progresului înregistrat de analiza conceptuală a comunismului sînt că, în plan pozitiv, aceste cercetări au reuşit în cele din urmă să scoată studierea politicii comuniste dintre limitele sovietologiei şi să o conexeze în mod onorabil şi profitabil cu principalele orientări şi direcţii ale ştiinţelor sociale în general. Cercetarea comunismului este integrată acum marilor orientări şi tendinţei din ştiinţele sociale; dinspre ambele laturi ale hiatusului existent anterior, cel dintre ştiinţele sociale clasice şi studiile periferice descriptive, monografice sau istorice despre ţările aflate sub regimuri comuniste, s-a stabilit acum o apropiere temeinică. De exemplu, se speră chiar ca un alt curent fundamental al studiilor comparative, cel inspirat de teoria comunicării, să fie aplicat cu succes şi în domeniul studiilor despre comunism.

Însă în acelaşi timp şi mai presus de orice, se poate deduce că *toate* tehnicile abordării sistemice trebuie folosite împreună. Dificultăţile cercetării în studiile despre comunism sînt de aşa natură încît încercarea de a experimenta cu o singură abordare sau de a lega totul de o singură abordare s-ar dovedi contraproductivă. Studiile mixte în domeniul birocraţiei, grupurilor şi comunicării, tehnicile combinate ale cuantificării, behaviorismului şi ale altor abordări, verificate prin punerea lor în relaţie directă, constituie tot ceea ce poate oferi stadiul actual al dezvoltării metodelor comparative de analiză a comunismului. Chiar şi atunci, aşa cum se va arăta în partea a doua a acestei lucrări, rezultatul se va dovedi insuficient pentru a se trage concluzii *politice* directe dacă nu va fi legat de concepte *politice* fundamentale.

Cît priveşte cealaltă rubrică a registrului imaginar al trecerii noastre în revistă, cea a debitelor, s-ar cuveni făcute două observaţii critice importante. Una este că deşi studiile comparate conceptuale despre comunism au reuşit în mai mare măsură să elaboreze proiecte globale şi interzonale, precum şi să integreze fie un stat anume (de cele mai multe ori U.R.S.S.), fie un tip ideal abstract de organizare statală în aceste proiecţii universale, ele au eşuat vizibil în încercarea de a face progrese similare în domeniul studiilor comparative intrazonale. Ce s-a cîştigat în generalizările universaliste s-a pierdut[44] în posibilitatea favorizării studiilor comparative referitoare la diferitele *tipuri* de organizări statale comuniste, în-

cepînd cu China, continuînd cu U.R.S.S. şi Iugoslavia, Cehoslovacia şi Ungaria. Şi totuşi, chiar în aceste diferenţe, în nuanţele şi gradările lor, se pun cele mai mari speranţe pentru înţelegerea aspectelor comparative ale studiului politicii comuniste. Poate că cercetările se aflau într-o fază prea evident embrionară şi erau mult prea angajate în polemicile lor metodologice spectaculoase, făcînt uz de concept după concept şi de „cheie" după „cheie", pentru a încerca să investigheze aspectele interzonale. S-ar putea însă să existe şi un alt motiv mult mai neliniştitor. Acesta este faptul că ar fi posibil ca instrumentele metodologice ale studiilor conceptuale universaliste să fie prea tocite, prea abstracte şi prea vagi pentru activitatea mai delicată dar mai precisă a analizei şi a evaluării comparative.

A doua observaţie este că, în general, toată activitatea întreprinsă pînă acum în domeniul aşa-zisei *politologii comparative*, cum era numită la început, a fost în realitate de mai mare folos *sociologiei*, via *sociologie politică*, decît studiului *politicii* şi, în cazul nostru, al politicii comuniste. Exact această problemă va forma însă esenţa punctului de vedere avansat în cea de-a doua parte a prezentei analize.

2
STUDIUL COMPARATIV AL STATULUI SOCIALIST

Este momentul acum să explicăm afirmaţia implicită în recapitularea critică precedentă şi care constă în postularea utilităţii conceptului de stat pentru studiile politice comparative. Asta nu înseamnă că vom redeschide aici dezbaterea referitoare la întrebarea dacă studiul statului este încă pivotul politologiei, nici că aceasta este singura abordare ce poate fi recomandată şi nici că marile progrese înregistrate de reconceptualizare în ultimul deceniu sînt negate[45]. Ce se susţine aici este că acest concept este prezent îndeosebi în domeniul investigării comparative a politicii comuniste. Motivul îl constituie faptul că statele socialiste sînt cele mai organizate şi cele mai centralizate dintre toate statele contemporane; din punctul de vedere al doctrinei comuniste, statul comunist este atît o instituţie provizorie cît şi o anomalie ideologică, iar studiul său oferă o privire comparativă directă în chiar teoriile şi practicile comuniste; atîta timp cît existenţa însăşi a tuturor statelor contemporane ca unităţi suverane şi instituţii politice centraliste este pusă sub semnul întrebării în lumina evoluţiei societăţii indus-

triale, statele socialiste trebuie să fie examinate ca un bloc din acest punct de vedere şi prin comparaţie cu toate statele contemporane.

Prezenţa conceptului

Încercările de eliminare, ignorare sau înlocuire integrală a conceptului de stat în studiile politice comparative au dat greş.

Nu este acesta locul potrivit ca să deschidem discuţia generală despre necesitatea şi importanţa conceptului de stat în politologia modernă luată în ansamblu. Acest lucru este dezbătut în ştiinţa politică americană şi britanică de autori ai unor studii de guvernare comparată de dată recentă, cum ar fi S.E. Finer sau Jean Blondel[46]. Poate că observaţiile făcute de Harry Eckstein în 1963 (în introducerea cărţii lui Harry Eckstein şi David Apter, *Comparative Politics: A Reader* (*Politica comparată: o antologie*, New York, 1963) sintetizează cel mai bine dilema nerezolvată a ştiinţei politice:

> „Politologii cunoşteau subiectul adevărat al ştiinţei lor: statul... Astăzi, tocmai datorită varietăţii abordărilor din domeniu, nu sîntem deloc siguri nici de aceasta nici de alte chestiuni fundamentale. Totuşi, cea mai clară modalitate de delimitare a investigaţiei politice este *concentrarea pe realitatea politică cea mai evidentă*, adică structura formal-legală, aşa cum au procedat politologii din anii de debut ai acestui domeniu" [Sublinierea ne aparţine].

Este însă locul unde putem arăta că îndeosebi în investigarea comparativă a politicii comuniste folosirea conceptului de stat este atît de necesară încît, cu cît subdisciplina îşi lărgeşte criteriile specifice de apreciere, cu atît conceptul de bază se reafirmă mai pronunţat. În două din cele mai recente, şi prin urmare mai bine articulate, încercări de stabilire a unui cadru de referinţă pentru sistemele comuniste, hotărîrea de eludare sau înlocuire a conceptului de stat cu altele a devenit vizibilă în mod patetic şi nu a demonstrat altceva decît inutilitatea acestor încercări.

Astfel, în volumul *Change in Communist Systems* (*Schimbarea în sistemele comuniste*), editat de Chalmers Johnson (Stanford, 1970), editorul şi cel care prezintă raportul grupului de studiu defineşte metodologia folosită drept o „comparare a naţiunilor comuniste". În acest fel se renunţă la stînjenitorul cuvînt „sisteme", prezent în titlu, dar se reţine din conceptul de stat naţional doar a doua parte, care este, probabil, cea mai puţin controversată. Aceasta nu face decît să înrăutăţească lucrurile. Căci studiul nu are de gînd să compare *naţiunile* lumii comuniste, în context etnic, ci *statele naţionale* de tip comunist şi poziţia fiecăruia în diversitatea spectrului *politic*. Acest lucru este confirmat fără ezitare de autor: „Diversitatea — spune el — provine chiar din faptul că sistemele politice comuniste există ca state naţionale într-o epocă în care politica mondială mai este încă privită ca un sistem de relaţii între asemenea state"[47]. Cu toate acestea, din motive de modă metodologică, conceptul in-

tegral de stat comunist nu este asimilat cu îndrăzneală, procedîndu-se la introducerea timidă şi retragerea imediată a unor surogate de tip „sistem" sau „naţiune".

Celălalt exemplu este cel al lui Alfred Meyer, întîlnit deja în acest studiu ca unul din primii cercetători în domeniul comunismului comparat, atunci cînd introduce birocraţia în postură de concept cheie al acestui gen de studii. „La fel ca birocraţia modernă — spune el — stăpînirea comunistă este în esenţă o încercare de a impune conducerea raţională în viaţa socială prin intermediul organizaţiilor complexe". Deîndată ce edifică însă acest cadru abstract ce include toate birocraţiile moderne „de la General Motors la U.R.S.S.", Meyer oferă şi un răspuns: „...Sistemele comuniste prezintă asemănări remarcabile cu organizaţiile birocratice din alte părţi ale lumii. O diferenţă importantă care se menţine este că sistemele comuniste sînt birocraţii suverane, în timp ce alte birocraţii există şi operează în interiorul unor cadre societale mai cuprinzătoare, astfel încît un stat comunist se transformă într-un sistem birocratic unic, extins asupra întregii societăţi, sau într-o birocraţie scrisă cu majuscule"[48]. Şi aici, ca şi în cazul precedent al lui Chalmers Johnson, este evident că autorul se referă la statele comuniste, ca entităţi suverane, şi la trăsăturile lor specifice, una dintre ele fiind, desigur, organizarea birocratică. Dar şi acum, din motive de conformism metodologic, conceptul de stat este introdus doar pe furiş şi abia în ultimul moment, inevitabil, al comparaţiei.

Tripla justificare a folosirii conceptului de stat în compararea politicilor comuniste

În măsura în care socialismul este sistemul în care mijloacele de producţie se află în posesia şi sub controlul statului şi în măsura în care, potrivit definiţiei şi terminologiei marxist-leniniste, construirea revoluţionară a comunismului a atins acum stadiul *statelor socialiste* dar nicăieri încă pe cel al *societăţii* sau *societăţilor* comuniste, conceptul de stat şi de relaţii dintre stat şi societate este esenţial pentru înţelegerea problemelor politice ale comunismului contemporan. Se poate spune chiar că astăzi el este mai relevant pentru înţelegerea sistemului politic comunist decît pentru înţelegerea altor sisteme politice.

Şi aceasta din trei motive: în primul rînd, după cum s-a explicat deja, întrucît sînt „state" în totalitate, statele socialiste se pretează în această calitate unei comparaţii obiective, atît din punctul de vedere al comparaţiilor interzonale cu alte state nesocialiste, cît şi, din punct de vedere intrazonal, cu alte state socialiste, ca grupuri de state socialiste care diferă între ele, prin una sau mai multe caracteristici, în interiorul contextului ideologic comun.

Apoi, conceptul de stat este cu deosebire relevant pentru analiza politicii statelor socialiste tocmai pentru că existenţa sa permanentă este negată *în principiu* de ideologia (sau ideologiile) socialiste. Statul însuşi ar trebui să fie dizolvat în societatea comunistă. Statul socialist este acceptat în teorie doar ca o expresie a perioadei de

tranziţie a dictaturii proletariatului în timpul căreia statul burghez anterior este „zdrobit". Prin urmare, stabilirea permanentă a statului şi a instituţiilor sale centrale contravine însăşi esenţei socialismului care este sinonimă cu descentralizarea completă, autoadministrare şi absenţa controlului. În acest fel putem utiliza punctul de plecare privilegiat oferit de controversa dintre cele trei şcoli principale de gîndire ale marxism-leninismului contemporan.

În cele din urmă, în lumina caracterului schimbător al societăţii industrial-tehnologice (iar U.R.S.S. şi majoritatea statelor socialiste europene intră în această categorie), studiul relaţiilor dintre instituţia centrală, şi mai presus de orice guvernul central, şi societăţile esenţialmente centrifuge şi pluralizate se dovedeşte crucial. Va supravieţui statul acestui test modern sau va face loc altor instituţii politice? Studiul statelor socialiste, cele mai centralizate state care există, este deosebit de revelator şi din acest punct de vedere.

A. COMPARABILITATEA STATELOR SOCIALISTE

(a) *Interzonală*:

Statele socialiste au trei trăsături principale în comun cu majoritatea celorlalte state.

Suveranitatea

Statele socialiste sînt definite ca purtătoare ale propriei lor suveranităţi atît internă cît şi externă.

Primul stat socialist a fost întemeiat la 10 iulie 1918 sub denumirea de „Republica Sovietică Socialistă Federativă Rusă". Acesta (şi succesorul său, care în 1922 a devenit parte componentă a U. R. S. S., a cărei constituţie a fost adoptată la 6 iulie 1923) a înlocuit, după opt luni de ezitări, imperiul şi statul rus, suspendat la 7 noiembrie 1917. Ezitările au fost provocate de problema fundamentală a revoluţionarilor comunişti (şi anarho-sindicalişti) aflaţi la putere, respectiv dacă noua structură politică ar trebui să semene cu cea a Comunei din Paris, ajungînd să fie, aşa cum a propus comisarul de justiţie Reissner în ianuarie 1918, „o federaţie de organizaţii social-economice", cînd s-a opus direct şi a denunţat „o alianţă a guvernelor şi statelor teritoriale". Soluţia „teritorială" însă a precumpănit şi astfel noul stat suveran a luat fiinţă şi apoi s-a extins luînd forma U.R.S.S. care, în ciuda multinaţionalităţii şi vastităţii teritoriale, a fost definită de constituţia sa drept „un stat federal unic". De atunci, toate celelalte state socialiste (republici socialiste sau democraţii populare) proclamate între timp — Mongolia Exterioară (1940), Iugoslavia (1945), Bulgaria (1946), Albania (1946), Ungaria (1946), România (1946), Polonia (1947), Cehoslovacia (1948), China (1949), Republica Democrată Germană (1949), Coreea de Nord (1948), Vietnamul de Nord (1960), Cuba (1961) — sînt definite în constituţiile lor ca state suverane. Problema suveranităţii, cu aspectele ei interne şi externe de acelaşi tip, este revelatoare pentru înţelegerea problemelor politice ale acestor state.

Conceptul de suveranitate externă reglementează relaţiile dintre statele socialiste. Doctrina sovietică a necesitat eforturi uriaşe pentru a face diferenţa dintre cele două tipuri de relaţii. Un stat socialist este pe deplin suveran în relaţia cu toate celelalte state. Însă în relaţiile dintre statele socialiste — în măsura în care suveranitatea din doctrina socialistă trebuie să fie văzută şi ca un concept de clasă şi în măsura în care toate statele socialiste sînt state ale clasei muncitoare — iar clasa muncitoare fiind *internaţională*, faptul acesta ar trebui să coloreze diferit aspectul general al suveranităţii statelor respective. Ambiguitatea acestei abordări a determinat oscilări constante ale doctrinei sovietice între fazele ofensive, cînd accentuează îndeosebi socialismul internaţional, cu corolarul său, respectiv subordonarea celorlalte state socialiste îndrumării şi grijii U.R.S.S., şi fazele defensive în care, sub presiunea celorlaltor state socialiste, accentuează suveranitatea incontestabilă a oricărui stat în orice situaţie. Să dăm două exemple de dată recentă: declaraţia din 31 octombrie 1956 cu privire la comunitatea statelor socialiste a insistat asupra independenţei şi deplinei suveranităţi a fiecăruia dintre aceste state în relaţiile cu orice asemenea stat şi îndeosebi cu U.R.S.S. dar „doctrina brejnevistă", elaborată imediat înainte şi după invadarea Cehoslovaciei în 1968, a subliniat dimpotrivă dreptul celorlaltor state socialiste, în primul rînd al U.R.S.S. de a interveni în problemele unui alt stat socialist cînd se consideră că statul respectiv este în pericol de a-şi pierde integritatea socialistă. Doctri-

nei sovietice i se opune doctrina suveranităţii majorităţii celorlaltor state socialiste, dar mai cu seamă a Iugoslaviei, Albaniei, Chinei şi Românici.

Conceptul de suveranitate internă ne poartă în sfera problemelor guvernării centrale, controlului, autorităţii şi constrîngerii. În statele socialiste aceasta este o problemă de două ori acută: (a) din punctul de vedere al statelor-soviete sau statelor-comune care chiar de la început ar fi trebuit să transmită întreaga putere asociaţiilor sociale şi economice descentralizate şi nu ar fi trebuit niciodată să înfiinţeze un control central şi (b) din punctul de vedere al societăţilor industrializate moderne aflate în căutarea eficienţei prin participarea producătorului la procesul de producţie. După cum se va demonstra, aceasta este problema principală în interpretarea rezultatelor comparării politicilor comuniste: dacă, în ce fel şi pentru cît timp *va fi în stare* oricare dintre statele socialiste contemporane să menţină structura de stat supracentralizată şi monolitică din prezent.

Guvernul reprezentativ

La fel ca majoritatea statelor nesocialiste moderne, statele socialiste îşi întemeiază legitimitatea pe reprezentativitatea instituţiilor lor[49]. Principiul politic al suveranităţii lor este acela că ea reprezintă „voinţa poporului" sau a „oamenilor muncii". Expresia politică a voinţei poporului este asigurată de reprezentarea electoratului în organismele reprezentative la toate nivelurile, de la sovietele locale, comitetele naţionale şi consi-

liile populare pînă la sovietele supreme, adunările naţionale şi camerele federale. Mai precis, majoritatea constituţiilor şi teoriilor politice ale statelor socialiste recunosc fără şovăire elementul de reprezentare selectivă ca marcă *politică* specifică. Însă ele interpretează acest lucru ca pe o fază de tranziţie pînă cînd formele deschise tuturor, ale administraţiei directe, autoconducerii şi organizaţiilor obşteşti vor ajunge să înlocuiască instituţiile politice. Totuşi, o asemenea interpretare formează în primul rînd un cerc vicios, căci ce se spune aici este că, atîta timp cît vor exista state socialiste, instituţiile acestor state vor pretinde că sînt reprezentative, iar, în al doilea rînd, nu există nici o dovadă, nici măcar în cele mai utopice descrieri ale societăţii viitorului, că elementul de reprezentare va fi îndepărtat în întregime. Dimpotrivă, se pare că în trecerea de la deziderate revoluţionare utopice la explicaţiile practice, revoluţia rusă şi celelalte revoluţii comuniste au pierdut mult mai puţin timp, acceptînd inevitabilitatea reprezentării, decît Revoluţia Franceză sau cea americană care s-au aflat în căutarea „unanimităţii" şi „permanenţei" deliberării şi luării de decizii de către popor.

În mod firesc şi necesar, politologia occidentală a făcut mari eforturi să demonstreze că pretinsele instituţii reprezentative ale statelor socialiste sînt nereprezentative sau insuficient de reprezentative, dat fiind că nu sînt emanaţia unor alegeri libere, cu cerinţele lor *sine qua non*: sufragiu liber, multiplicitatea candidaţilor, sistem judiciar independent, libertate de organizare pentru par-

tidele politice aflate în întrecere pentru putere etc. Acest lucru este, firește, foarte important. Dar la fel de important este să vedem că, oricît ar fi de viciată sau ireală, medierea reprezentativă este cea care stă la baza structurii politice a acelor state și nu instituțiile autoconducerii directe, despre care s-a crezut că sînt specifice socialismului.

Partidele

La fel ca în majoritatea statelor nesocialiste (cu excepția acelor state în care armata a preluat puterea direct sau a acelora unde, datorită confuziei politice generale, partidele politice nu au luat încă ființă), guvernarea statelor socialiste este exercitată de partidul politic unic aflat la putere. Deși funcționează în condiții total diferite de cele din statele nesocialiste, instituția partidului politic este deosebit de puternică în statele socialiste unde controlul și contraponderile constituțional acordate altor instituții sînt reduse la minimum.

Modalitățile de comparare prin contrast a partidelor comuniste aflate la putere în statele socialiste cu partidele politice din statele nesocialiste sînt în mod explicabil numeroase iar diferențele în mod explicabil evidente. Sistemele politice comuniste sînt definite drept: monolitice, monopartite sau unipartite, necompetitive, dictatoriale, represive și nu în ultimul rînd totalitare; cele necomuniste drept: pluraliste, multipartite, competitive electoral, cu alternare la putere,

expresive sau democratice. Poate că una dintre cele mai directe comparaţii s-ar putea efectua observînd că, în timp ce majoritatea statelor contemporane au partid de guvernămînt, statele socialiste nu au partide de opoziţie (sau, ca să fim mai exacţi, nu au partide care să poată candida deschis în alegeri libere pentru putere, fiindcă în Polonia, R.D.G. sau China, de exemplu, există totuşi mai multe partide).

În măsura în care rolul şi viitorul partidului comunist *qua* partid unic de guvernămînt este o problemă esenţială pentru analiza statelor socialiste, se va vorbi, firesc, mai mult despre această instituţie în studiul de faţă. Să notăm deocamdată că, beneficiind de însuşirile menţionate mai sus, partidul este, totuşi, o altă instituţie comună majorităţii statelor contemporane.

(b) *Intrazonal*:

Se sugerează că toate statele socialiste au în comun cel puţin următoarele cinci caracteristici pe care nu le împart cu statele nesocialiste: (1) majoriatea au apărut în urma războiului; (2) posedă mijloacele de producţie de pe teritoriile proprii; (3) sînt teleologice; (4) sînt state caracterizate prin existenţa unui aparat; (5) nu acceptă nici un fel de opoziţie politică (sînt „fără opoziţie").

Apariţia în urma războiului

Toate statele socialiste au luat fiinţă în urma războiului, cu excepţia Cubei. Prin aceasta se în-

ţelege că: (a) de regulă statele socialiste au înlocuit alte state care s-au prăbuşit în timpul războiului şi (b) în general statele socialiste şi-au construit structurile centrale după model iacobin (începînd de obicei cu armata, poliţia, controlul economic etc.), în cele mai multe cazuri graţie eforturilor depuse în război sau ca urmare directă a acestuia.

Acestea spuse, este important să observăm imediat că există trei modalităţi diferite prin care războiul a devenit originea statelor socialiste şi că acest fapt a avut o influenţă directă asupra: (a) ideologiei partidului aflat la putere şi (b) relaţiilor dintre statele socialiste.

(1) R.S.S.F.R. şi, ulterior, U.R.S.S. s-au născut în urma prăbuşirii Imperiului Rusiei ţariste în primul război mondial. Partidul revoluţionar bolşevic a venit la putere din cauza condiţiilor implicite de vid politic creat de această prăbuşire, dar şi explicit datorită reacţiei populare pe care a declanşat-o din partea poporului rus campania sa împotriva războiului. Mai mult, avînd în vedere că partidele socialiste din Europa occidentală s-au făcut vinovate de asociere cu eforturile naţionale de război ale ţărilor respective, partidul revoluţionar bolşevic a luat iniţiativa de formare a Internaţionalei a treia a partidelor comuniste, diferite de celelalte partide socialiste şi prin internaţionalismul şi pacifismul lor absolut. Mai tîrziu, de la formarea unui stat socialist „într-o singură ţară", dar mai cu seamă în timpul şi după cel de-al doilea război mondial, aspectul internaţionalist-pa-

cifist al ideologiei comuniste a fost înlocuit de ideologia naţionalist-imperialistă a guvernului sovietic.

(2) Republica Populară Federativă Iugoslavia, Republica Populară Albania şi Republica Populară Chineză au înlocuit statele iugoslav, albanez şi chinez anterioare, în timpul şi după un război de eliberare a teritoriilor lor de sub ocupaţia invadatorilor străini. Partidul comunist a reuşit, atît prin acţiuni militare directe împotriva ocupanţilor cît şi printr-un război civil dus contra altor organizaţii naţionale, să preia conducerea în acest război de eliberare. Aceasta a avut drept consecinţă directă faptul că ideologia partidelor comuniste respective a fost transformată din pacifismul internaţionalist iniţial în comunism naţional. O altă consecinţă a acestui fapt a fost că, pentru o lungă perioadă de timp, partidele comuniste respective au fuzionat cu şi au fost eclipsate de Armata de Eliberare. (Aceasta, de pildă, a avut efecte de durată asupra instituţiilor politice din China, unde partidul şi armata nu fuseseră niciodată atît de clar separate ca în celelalte state socialiste.) În cele din urmă, era firesc ca aceste trei state să fie cele mai nerăbdătoare să-şi apere suveranitatea împotriva oricăror puteri, inc'usiv şi mai cu seamă împotriva U.R.S.S. (iar, în cazul Albaniei, inclusiv şi mai cu seamă împotriva Iugoslaviei).

(3) Republica Populară Polonă, România, Bulgaria, Ungaria, Republica Democrată Germană şi într-o oarecare măsură chiar şi Cehoslo-

vacia au înlocuit statele anterioare parţial sau pe suprafaţa întregului teritoriu din cauza trecerii trupelor sovietice prin aceste teritorii şi a poziţiei dominante obţinute din acest motiv şi din altele de U.R.S.S. asupra acestei zone a Europei. Utilizîndu-şi dominaţia directă şi indirectă în acea parte a Europei, guvernul sovietic a instalat şi a menţinut la putere guvernele „prietene" ale partidelor comuniste care au transformat statele respective în state socialiste (noţiune care cuprinde în mod egal „republicile populare şi *republicile socialiste* — România şi Cehoslovacia). Această împrejurare istorică a avut un efect direct asupra ideologiei partidelor comuniste respective, prinsă permanent între un „comunism naţional" instinctiv şi „internaţionalismul socialist" superior de inspiraţie sovietică. De asemenea, ea a influenţat în mod direct relaţiile dintre aceste state şi U.R.S.S. şi dintre aceste state între ele, ţinîndu-se seamă dacă propriul lor comunism naţional era mai bine adaptat internaţionalismului sub patronaj sovietic, ca în cazul statului socialist polonez, bulgar şi german, sau apărării directe a suveranităţii lor împotriva tuturor, ca în cazul statului român, maghiar sau cehoslovac. Situaţia Cubei se cere a fi studiată mai amănunţit şi ţinînd cont de contextul aparte al Americii Latine.

De asemenea, în ultimul timp s-au ivit posibilităţi de ajungere la putere a partidelor comuniste, în alianţă cu alte partide, prin intermediul alegerilor. Cazul lui Allende în Chile este, desigur, cel mai izbitor exemplu pentru o astfel de situaţie şi ar trebuit să fie relevant pentru progno-

zele comparative referitoare la acele ţări vest-europene, mai cu seamă Italia şi Franţa, unde partidele comuniste fac dovada unei forţe electorale nediminuate. Însă în situaţia actuală a statului Chile, ca şi în orice cazuri viitoare asemănătoare, pragul conceptual, veritabilul Rubicon, ce se cere respectat este momentul în care instituţiile caracteristice statului constituţional pluralist sînt abolite şi înlocuite de instituţii ale statului socialist (sau ale dictaturii proletariatului), dintre care unele vor fi descrise în părţile următoare ale acestei secţiuni.

Abolirea proprietăţii private a mijloacelor de producţie

Majoritatea statelor socialiste au abolit orice fel de proprietate privată a mijloacelor de producţie. În Iugoslavia şi Polonia pămîntul aparţine încă fermierilor. În China Legea Organică din 1949 recunoaşte încă existenţa a patru forme de proprietate, dintre care ultimele două sînt „proprietatea fiecărui om al muncii în parte şi proprietatea capitalistă". Altminteri însă, în linii mari şi desigur în cele mai importante sectoare ale industriei şi serviciilor publice, proprietatea privată a fost înlăturată în întregime. Acest fapt condiţionează, evident, procesele sociale şi politice din statele socialiste, le grupează într-o categorie conceptuală separată şi diferenţiază aceste procese de cele care au loc în statele nesocialiste.

Egalitarismul astfel obţinut prin expropriere la nivel *economic* nu a produs însă efectele social-

politice instantanee pe care se miza. În primul rînd, la întrebarea „cine este acum posesorul proprietăţii astfel naţionalizate?" s-a răspuns nesatisfăcător. În al doilea rînd, diferenţele de venituri, statut şi nivel de trai au reapărut fără echivoc, însoţite de conflictele de rigoare. În sfîrşit, nu numai că structurile politice, instituţiile şi procesele perene nu au „îmbătrînit", dar au existat forme noi şi mai importante ale subordonării, ierarhiei şi dominaţiei politice care au devenit caracteristice pentru societatea postrevoluţionară.

Răspunsul la prima întrebare este dat diferit în diverse state socialiste. În U.R.S.S. proprietatea socialistă există fie sub forma „proprietăţii de stat" (aparţinînd întregului popor), fie sub cea a „proprietăţii cooperatiste şi a gospodăriilor colective" (proprietatea gospodăriilor colective sau a societăţilor cooperatiste)[50]. În Iugoslavia avem de-a face cu noţiunea de „proprietate socială", al cărei corolar este exprimat după cum urmează: „Din moment ce nimeni nu are dreptul de proprietate asupra mijloacelor de producţie ce constituie o posesiune de tip social, comunitatea social-politică, organizaţia muncitorească sau omul muncii nu îşi pot însuşi sub nici o formă de proprietate produsul muncii social organizate, nu pot conduce şi dispune de muncă sau de mijloace de producţie aflate în proprietate socială şi nu pot determina arbitrar termenii distribuţiei"[51]. Această definiţie oarecum negativă este, totuşi, cheia sistemului iugoslav de autoconducere care, la rîndul său, prezintă o mare importanţă pentru sistemul politic socialist iugoslav. Constituţia

chineză din 1954, cu abordările ei prudent dialectice, recunoaşte „în prezent"[52] existenţa a patru tipuri de proprietate (dintre care ultimele două se referă la proprietatea fiecărui om al muncii în parte şi la proprietatea capitalistă) şi, aidoma Constituţiei U.R.S.S., echivalează proprietatea de stat cu „proprietatea întregului popor". Însă atît comuniştii chinezi cît şi cei iugoslavi contestă viziunea sovietică asupra controlului proprietăţii mijloacelor de producţie, indiferent dacă sînt sau nu proprietatea statului. În opinia lor şi în aceea a opoziţiei comuniste contra doctrinei (şi mai ales a practicii) sovietice staliniste şi poststaliniste, o nouă birocraţie sau, în termenii folosiţi de Gilas, „o nouă clasă" a monopolizat conducerea societăţii, lipsind astfel pretinsa „proprietate a poporului" de orice înţeles veritabil.

Răspunsul la întrebarea politică, legat direct de cele anterioare, va fi discutat pe larg în secţiunile următoare.

State bazate pe aparat

Toate statele au un aparat funcţionăresc. (Această expresie, *appareil* în franceză, este echivalentul, în germană şi rusă, al noţiunilor engleze de *staff*, administraţie şi organ executiv.) În statele dictatoriale puterea executivă nu este răspunzătoare în faţa puterii legislative şi nici nu poate fi criticată de puterea judiciară. Dar există unele state dictatoriale ce pot fi descrise ca state bazate pe aparat[53] Acestea sînt statele dictatoriale orientate şi controlate de unul din aparatele sau de

una din ramurile puterii executive: partidul, forţele armate sau poliţia politică. Ideologia pe care o profesează şi o pune în aplicare oricare din aceste aparate înainte şi după venirea la putere (social revoluţionară pentru partid, naţionalist revoluţionară sau conservatoare, pentru celelalte două) le justifică rolul conducător.

Termenul „aparat" a fost ales fiindcă în terminologia comunistă el descrie organizarea internă a partidului comunist, „aparatul" căruia după venirea la putere i se încredinţează îndrumarea şi controlul tuturor celorlalte aparate ale statului (din punct de vedere istoric, aceasta s-a întîmplat în Rusia sovietică la cel de-al optulea Congres din 1919 şi la cel de-al nouălea Congres din 1920).

State teleologice

Spre deosebire de celelalte state, care pretind că oferă comunităţii ordinea şi organizarea necesare funcţionării şi că asigură cele mai bune condiţii pentru prosperitatea ei viitoare, statele socialiste sînt *teleologice*. Aceasta înseamnă că: (a) ele servesc un scop direct — transformarea societăţii, precum şi a indivizilor care o alcătuiesc, prin mijloace revoluţionare; (b) se autocaracterizează ca fiind de tranziţie şi destinate în mod intenţionat propriei lor anihilări şi (c) văd, de asemenea, acest scop cuprins şi exprimat în ideologia (marxist-leninistă) care, prin interrelaţia constantă dintre *teoria* şi *practica* sa, este de fapt motorul transformării spre scopul final (*telos*) al societăţii lipsite de clase şi de aparat.

Procesul politic din statele socialiste nu poate fi înţeles fără clauza totdeauna prezentă a transformării revoluţionare, a interacţiunii dintre teorie şi practică, între ceea ce se schimbă şi agentul care efectuează schimbarea, între prezent şi final. Talentul de a evalua fiecare moment din transformarea dialectică a celor trei cercuri concentrice (lumea, statul socialist respectiv şi/sau grupuri de state socialiste), separat şi în relaţie cu statele nesocialiste, prin schimbarea graţie socializării a colectivităţilor sau prin deplasarea maselor de oameni, constituie trăsătura politic distinctivă a conducătorilor acestui gen de state. Ca şi de la Lenin, şi de la ei se aşteaptă să interpreteze situaţiile în curs de modificare, atîta timp cît schimbările sînt în curs, şi să grăbească sau să tempereze adecvat transformarea voluntară.

Faptul că acest *deus ex machina* al înlăturării proprietăţii mijloacelor de producţie nu a reuşit să producă instantaneu o schimbare totală a relaţiilor sociale a determinat noi probleme legate de organizare, ordine şi ierarhie. De atunci accentul a fost pus în mod explicabil pe evoluţia transformării oamenilor înşişi, deşi într-un alt context economic. În sensuri diferite şi prin mijloace diferite, cele trei principale şcoli de gîndire ale ideologiei marxist-leniniste — sovietică, chineză şi iugoslavă — sînt de acord cu privire la întîietatea educaţiei „culturale", „politice" sau „sociale" a maselor. Această concepţie pe termen lung şi în ultimă instanţă evoluţionistă a transformării paralele a instituţiilor obiective şi a conştiinţei subiective este cea mai amplă justificare a politicii

comuniste contemporane. În plus, aceasta duce la aprinsele controverse de interpretare dinăuntrul ideologiei marxist-leniniste. Conceptul de „dictatură a proletariatului", perioada în care statul de tip nou îl „distruge" (*zerbrechen*) pe cel vechi, ca să „elibereze" societatea lipsită de clase şi de instituţii, se găsesc în mod îndreptăţit în centrul controverselor. În vreme ce al XXII-lea Congres al P.C.U.S. a proclamat că trecerea de la „dictatura proletariatului" la „statul întregului popor" a fost efectuată în U.R.S.S., iugoslavii îşi descriu propria lor formă de societate ca fiind deja „o comunitate federală socialistă a oamenilor muncii... bazată pe relaţiile dintre oameni care acţionează ca producători şi creatori liberi şi egali". Cu toate acestea, chinezii susţin că, atîta timp cît diferenţele şi conflictele de clasă din societăţile respective mai există încă, în toate statele socialiste dictatura proletariatului continuă să fie necesară şi că „a înlocui statul dictaturii proletariatului cu un stat cu un caracter diferit nu este altceva decît un mare recul istoric"[54].

State fără opoziţie

Aceasta este o noţiune comparativă propusă de autorul acestui studiu[55] ca o diferenţă clară interzonală între statele constituţional-pluraliste[56] şi toate celelalte forme de stat, îndeosebi dictaturile socialiste sau naţionaliste. Primele sînt identificabile ca o categorie de state în al căror sistem constituţional opoziţia politică este instituţionalizată şi garantată. Opoziţia politică instituţiona-

lizată este considerată a fi dreptul sau chiar obligaţia unui număr de partide politice din acelaşi stat de a *candida deschis* la putere prin intermediul alegerilor libere, propagandă şi comunicaţii libere, întîlniri publice, organizare şi demonstraţii etc. Alegerile libere devin ele însele, împreună cu activităţile lor instituţionale, o premiză a funcţionării opoziţiei instituţionalizate (ca şi Parlamentul văzut ca sediu central al suveranităţii şi al sistemului multipartit).

Statele socialiste constituie un subgrup important din categoria statelor ale căror sisteme politice nu cuprind instituţia opoziţiei politice. Majoritatea au parlamente (soviete supreme, adunări naţionale) iar în unele dintre ele supravieţuiesc cîteva grupări sau partide politice (Polonia, R.D.G., Cehoslovacia, China). Candidaţilor din afara partidului, în U.R.S.S., la fel ca şi unui anumit procent de candidaţi suplimentari, în Iugoslavia şi Ungaria, li se permite să se prezinte în alegeri. Şi totuşi, în ciuda acestor lucruri, regula generală de bază este că li se interzice celorlalte partide, candidaţilor din afara partidului sau oricărei alte organizaţii din stat să intre în competiţia pentru putere cu partidul comunist (al „muncitorilor"), partid „unic" sau „hegemonic".

Raţiunea ideologică a acestei trăsături politice distinctive este că, avînd în vedere că statele socialiste sînt pe drumul care duce spre forme socialiste fără clase şi conflicte, lupta deschisă pentru putere desfăşurată de cîteva partide politice trebuie să fie văzută ca o rămăşiţă din trecut, cînd societatea era împărţită în clase, cînd între aces-

tea izbucneau conflicte şi cînd partidele politice reprezentau articularea politică a acestor conflicte. Într-o societate care construieşte socialismul aceste rămăşiţe ale trecutului trebuie să dispară (Lenin a interzis făţiş opoziţia la cel de-al zecelea Congres din 1921).

B. STUDIUL COMPARATIV AL STATULUI SOCIALIST CA FORMĂ DE TRANZIŢIE ŞI CA ANOMALIE IDEOLOGICĂ

Al doilea motiv pentru care analiza statului socialist este recomandabil să fie un reper al studierii comparative a sistemelor comuniste este că, din punct de vedere pur logic, existenţa continuă a statului după revoluţie este o contradicţie *in adjecto*. Exclamaţia lui Lenin din 1916 „Dar în continuare Marx vorbeşte de «statul viitor al societăţii comuniste»! Astfel chiar şi în societatea *comunistă* statul va exista! Nu există aici o contradicţie?" exprimă cu toată sinceritatea dilema fundamentală a organizării politice postrevoluţionare. Pentru cel care analizează comparativ *politica* partidelor comuniste nu există unghi mai bun din care să observe: (a) diferenţa esenţială dintre teoria şi practica socialistă; (b) nepotrivirile şi contradicţia permanentă *în* şi *dintre* instituţiile politicii socialiste, adică cele care provin din ideea socialistă a conducerii şi autoadministrării descentralizate şi cele apărute prin suprapunere în urma creşterii statului „total" arhicentralist şi (c) profundele diferenţe ideologice dintre şcolile de gîndire care intră în conflict în mişcările din

lumea comunistă, mai cu seamă dintre cele rusă, chineză şi iugoslavă.

După cum am remarcat[57], hotărîrea privitoare la forma ce trebuie să fie adoptată pentru organizarea politică postrevoluţionară (fie o formă nouă a statului naţional, cu o populaţie cuprinsă pe un teritoriu supus suveranităţii unui guvern central unic, fie o formă comunistă de federaţie de comune şi corporaţii de ajutor reciproc) a fost luată abia după ce trecuse aproape un an de la Revoluţia Bolşevică din 1917 de o comisie constituantă scindată fundamental cu privire la această problemă.

Această diferenţiere este miezul opoziţiei împotriva „birocraţiei" dinăuntrul mişcării comuniste. Acum ea caracterizează nu numai lupta ideologică actuală dintre Noua Stîngă (anarhosindicalistă, troţkistă sau anarhistă) şi partidele comuniste consacrate, ci şi — la un nivel mult mai profund şi cu implicaţii mult mai directe asupra structurilor politice concrete ale polemicii în trei — pe cea dintre cele trei principale şcoli de gîndire politică marxist-leninistă. Contribuţia lui Lenin la rolul *politic* al teoriei marxist-leniniste este mult mai importantă decît cea a lui Marx[58]. Dar, în timp ce contribuţia lui Lenin la teoria politică *prerevoluţionară* şi *revoluţionară* are o importanţă unică, vederile lui despre organizarea politică *postrevoluţionară* au rămas, pe hîrtie, tot atît de contradictorii ca tot ceea ce au scris Marx şi Engels despre acest subiect. Admirabila sa echilibristică pe marginea acţiunii de stat al comunei (actualul „stat al sovietelor") şi-a

dovedit precaritatea: „statul" a absorbit „sovietele", iar teoria lui (întemeiată pe frînturi din Marx şi Engels) despre „statul *de tranziţie* al dictaturii proletariatului" a fost infirmată de faptul că statul a rămas permanent şi şi-a sporit mereu puterea. În plus, această teorie este ruptă în bucăţi acum între şcolile succesoare de gîndire politică marxist-leninistă.

În prezent, doctrina P.C.U.S. care trebuie să apere existenţa acestei organizări de stat arhicentraliste care este formidabilul stat sovietic, se sprijină pe poziţia definitorie adoptată la cel de-al XXII-lea Congres, anume că în ultimii ani dictatura proletariatului a fost înlocuită de „statul întregului popor". (A se vedea, pentru o imagine mai amănunţită şi actuală a acestei probleme, articolul lui Roger E. Kanet „Creşterea şi prăbuşirea «statului întregului popor»" din *Soviet Studies*, XX, 1, iulie 1968.) Acest nou stat rămîne necesar atîta timp cît „organizaţiile obşteşti" nu au dobîndit suficientă forţă pentru a-şi produce mijloace proprii de autoadministrare şi pentru a înlocui structurile de control central. În acest stadiu, partidul rămîne, de asemenea, necesar, iar noile statute consideră că rolul său este „sporit" într-o asemenea etapă. Diferenţa dintre statul dictaturii proletariatului şi statul întregului popor este, de fapt, foarte mică în termeni politici. În operaţiunea cunoscută sub numele de destalinizare, de exemplu, diferenţele vizează doar stilul conducerii şi legalitatea şi flexibilitatea procesului administrativ.

Doctrina sovietică actuală este criticată de teoria politică de tip maoist, care atacă îndeosebi inconsecvenţa, din punctul de vedere al logicii marxist-leniniste, a afirmaţiei că se poate renunţa la dictatura proletariatului atîta timp cît clasele şi inevitabilele „contradicţii" dintre ele se menţin. Spunînd însă acest lucru nu trebuie uitat că teoria politică chineză a fost de la început mult mai antibirocratică, antistatală şi antiinstituţională decît doctrina sovietică. Cu toate că statul actual este considerat a fi structura centralizată necesară pentru perioada de „dictatură democrată" condusă de clasa muncitoare, accentul se pune pe autonomia organizării locale: „ţinuturi, oraşe şi *chou*-uri autonome". În toate aceste diviziuni administrative sînt stabilite organe ale autoguvernării. Deşi litera Constituţiei nu este foarte diferită încă de cea a Constituţiei sovietice (fiind în multe privinţe mai categorică în definiţiile pe care le dă instituţiilor politice „de tranziţie"), orientarea ideologică maoistă este antibirocratică. Birocraţia este considerată groparul revoluţiei, care dacă e să rămînă în viaţă cere o permanentă regenerare şi integrare în rîndul maselor prin intermediul revoluţiei culturale. Partidul însuşi este considerat doar al treilea element în trinitatea partid-armată-revoluţie care stă la baza comitetelor revoluţionare, factori ai revoluţiei neîntrerupte.

Doctrina comunistă iugoslavă diferă şi de cea sovietică şi de cea chineză. Teoria politică a comuniştilor iugoslavi se bazează pe presupunerea că societatea se poate dispensa deja de structurile

controlului central de stat şi a intrat în etapa superioară a autoconducerii şi descentralizării, singura care, în ochii ei, poate fi considerată socialistă. Doctrina comunistă iugoslavă denunţă „dictatura proletariatului" ca pe un paravan pentru formele staliniste de birocraţie care duc, funcţional şi inevitabil, la aberaţiile monstruoase ale totalitarismului. În doctrina comuniştilor iugoslavi statul şi birocraţia centrală au început să se deterioreze, iar puterea a fost deja răspîndită în întreaga societate sau comunitate. Partidul însuşi se crede că abdică de la dreptul de control şi îndrumare directă şi că este absorbit în organe deliberative din ce în ce mai largi pînă cînd, în cele din urmă, se integrează societăţii care se autoadministrează.

Este de înţeles că, din punct de vedere comparativ, studierea teoriei şi practicii acestor trei interpretări marxist-leniniste ale problemei organizării politice, precum şi a tuturor nuanţelor din spectrul acestei probleme, reprezentate de teoriile celorlaltor partide marxist-leniniste, oferă cîştigurile cele mai însemnate.

S-ar putea spune, de asemenea, că diferitele procese politice determinate astfel de diferite teorii politice marxist-leniniste, oscilînd neconcludent între „comuna" descentralizată şi „statul" centralist, pot fi echivalate cu procesele antagoniste de mobilizare politică şi participare politică[59]. Însă, deîndată ce spunem acest lucru, trebuie să întrebăm dacă aceste două alternative nu sînt, de asemenea, şi în primul rînd, două stadii ale proceselor politice din evoluţia economiei

societăţilor, de la preindustrial la industrial şi postindustrial.

C. STUDIUL COMPARATIV AL STATULUI SOCIALIST ÎN ERA INDUSTRIAL-TEHNOLOGICĂ

Un alt motiv pentru care examinarea comparativă a statelor socialiste *qua* state este justificată este că, la fel ca toate celelalte state naţionale din această eră tehnologică, şi ele sînt confruntate cu probleme acute legate de modernizare şi chiar de supravieţuire. Schimbările înregistrate de societatea tehnologic-industrială actuală în sfera instituţiilor şi proceselor economice şi sociale au fost şi sînt atît de profunde încît modernizarea vechilor instituţii şi procese politice este cerută fără drept de apel. Suveranitatea şi întruchiparea ei, statul naţional, sînt contestate în mod direct. Noţiunea clasică a suveranităţii statului naţional se dizolvă în faţa proceselor active de *internaţionalizare* şi a corolarului acesteia, integrarea în unităţi supranaţionale mai mari. Suveranitatea este dinamitată dinăuntru de noile forme de reprezentare (prin entităţi „funcţionale" sau de grup şi reprezentările regionale sau secţionale, care dovedesc o eficienţă mai mare decît formele politice sau naţionale de reprezentare) şi de noile procese de participare: participarea prin autoconducere şi prin comunicare. Această nouă abordare a investigării comparative a statului socialist este *critică*, în sensul că ea pune în lumină criza lui. În timp ce în secţiunea anterioară ceea ce s-a propus spre examinare

comparativă a fost criza statului socialist ca o contradicţie ideologică, ca un stat ce nu ar fi trebuit niciodată să fie stat, ceea ce se recomandă aici este examinarea comparativă a statului socialist ca stat naţional în căutarea supravieţuirii, ca o instituţie veche ce ar trebui să fie înlocuită de alte instituţii sau care în orice caz va trebui să sufere transformări profunde.

Această examinare comparativă ar putea fi efectuată pe ambele planuri: intra şi interzonal. Mai precis, schimbările produse în societăţile moderne de era tehnologică afectează toate statele şi procesele lor politice. Însă în măsura în care statele socialiste sînt statele cele mai centraliste, aceste schimbări le afectează îndeosebi pe ele. Fiecare din aceste aspecte merită să fie studiat separat.

(a) *Intrazonal*

Statul socialist este cel mai centralizat dintre toate statele moderne. Totuşi, nevoia de descentralizare a maşinii administrative leninist-staliniste este evidentă. Ea nu mai este capabilă să facă faţă cerinţelor de control şi supraveghere impuse de societatea industrială caracterizată prin interdependenţe. Aceste obligaţii sînt prea numeroase şi prea specializate tehnic pentru orice maşină administrativă, ca să nu mai vorbim de cea leninist-stalinistă, care este deosebit de inflexibilă.

Prima schimbare majoră în conducerea statelor socialiste centralizate a avut loc cînd cele mai multe au atins primul stadiu al industrializării. Statele socialiste pot fi împărţite, la începutul anilor '70, din punctul de vedere al dezvoltării

economice, în: puternic industrializate (tehnologic) — U.R.S.S., R.D.G. şi Cehoslovacia; industrializate — Ungaria, Iugoslavia şi Polonia; în curs de industrializare intensivă — România, China şi Bulgaria; aflate încă în faza de început a industrializării — Albania, Cuba, Vietnamul de Nord, Coreea de Nord şi Mongolia Exterioară.

Aceste grade de dezvoltare industrială se reflectă în diferenţele din sfera proceselor politice, care în linii mari pot fi descrise ca înregistrîndu-se între *mobilizare* şi *participare*. Aceasta înseamnă că procesul de mobilizare (luat în sens strict literal), respectiv concentrarea, la porunca unui centru de comandă unic, a tuturor resurselor de capital, mînă de lucru şi materii prime pentru o operaţiune economică globală, este adecvat din punct de vedere politic nevoii de centralizare reclamate de primele stadii ale industrializării (decolarea) sau, mai precis, de cerinţele perioadei primelor planuri economice în oricare din statele aflate în curs de industrializare. Se presupune, de asemenea, că acel control *total* exercitat astfel de către stat asupra ansamblului societăţii care urmează un asemenea plan de dezvoltare se concretizează în forme excesiv de centralizate (chiar totalitare) ale conducerii politice. Spre deosebire de aceasta, se mai crede că, odată atins primul nivel de industrializare şi odată elaborată structura industrială naţională, cu nucleul ei masiv de industrie grea, funcţionarea ei nu mai poate fi servită de procesele politice de emitere şi executare de comenzi. Singurul element operativ al noilor forme de producţie şi în noile servicii este *eficienţa*.

Dar cu cît nevoia de eficienţă este mai mare, cu atît creşte şi nevoia de participare voluntară a celor angajaţi. În acelaşi timp, cu cît întregul proces de conducere a economiei este mai complet şi interdependent, cu atît creşte puterea de a negocia a nenumăratelor grupuri angajate în acest proces. Prin simpla ameninţare cu încetarea participării ele pot paraliza funcţionarea economiei.

Dacă acest lucru ar fi atît de direct pe cît sună, rezultatul acestui raţionament ar trebui să fie un tabel clar trasat în care statele socialiste industriale şi tehnologice cele mai avansate să prezinte cei mai ridicaţi indici de descentralizare, transmitere a puterii, noi modalităţi de reprezentare şi adoptare a tehnicilor şi proceselor participative. Ipoteza este infirmată de faptul că, de exemplu, U.R.S.S. şi R.D.G., cele două state socialiste cele mai industrializate, sînt de asemenea şi cele mai centraliste, dar este confirmată de faptul că dintre toate partidele comuniste cel cehoslovac, care conduce unul din statele socialiste cele mai dezvoltate şi avansate tehnologic, a fost capabil să propună cele mai coerente şi articulate reforme economice, sociale şi politice din toate ţările socialiste. Este limpede că în evaluarea evoluţiei de la mobilizare la participare există mulţi alţi factori care trebuie luaţi de asemenea în considerare. Ei sînt, printre alţii: gradul de autonomie a diferitelor state socialiste (vezi subsecţiunea următoare: comparaţii interzonale); diferenţele dintre puterea imensă şi suveranitatea intactă a superputerii şi suveranitatea „penetrată" a celorlal-

tor state-naţiune; nivelul dezvoltării politice şi economice şi al „culturii politice" (în care, bineînţeles, istoria statului respectiv şi a poporului său joacă un rol de frunte); gradul de descentraliare obţinut deja în fiecare dintre statele socialiste prin autoconducere şi administrare directă sau prin descentralizare din raţiuni tehnologic-industriale; gradul de participare obţinut în fiecare stat socialist în parte din alte motive decît cele socio-economice (ca, de exemplu, sprijinul popular obţinut din pricini naţionaliste de diverse partide comuniste atunci cînd rezistă anumitor presiuni exterioare, venind fie din partea unor state nesocialiste, fie chiar din partea unor state comuniste: U.R.S.S. în majoritatea cazurilor, dar şi Iugoslavia în cazul Albanici, Bulgaria în cazul Iugoslaviei etc.), precum şi mulţi alţi factori.

În general însă, trecerea de la procesele politice ale mobilizării excesiv centralizate la procesele politice ale participării treptat descentralizate poate fi cel mai bine vizualizată în puncte de genul celor care urmează: rolul schimbat al statului (acest fapt ar trebui luat în considerare mai cu seamă în domeniul comparaţiei între zona necomunistă şi cea comunistă; reformele economice (examinarea tipului de reforme întreprinse de fiecare stat socialist în parte, precum şi a efectelor pe care le produce punerea lor în aplicare asupra instituţiilor sociale şi politice); rolul modificat al partidului (atitudini ale întregului evantai al spectrului, de la U.R.S.S. la China şi Iugoslavia şi, de pildă, de la partidele ce se pun pe ele

pe primul plan din România, Bulgaria şi R.D.G. la partidul mai discret din Ungaria); rolul schimbat al magistraturii (gradul de autonomie garantat magistraturii, de la noua „legalitate socialistă" apărută după „destalinizare" în U.R.S.S. la introducerea Curţii Constituţionale în Iugoslavia); relaţiile în curs de schimbare dintre legislatură şi puterile executive (evantaiul de diferenţe ce pot fi observate între legile electorale şi procedurile parlamentare din Uniunea Sovietică şi România sau din Iugoslavia, Polonia şi Ungaria — şi în perioade diferite în fiecare din aceste state); creşterea reprezentării de grup (gradul mai mic sau mai mare de influenţă şi de capacitate de negociere în procesele luării de hotărîri ale intelectualităţii tehnice, sindicatelor, consiliilor oamenilor muncii şi a tuturor celorlalte „grupuri" formează un spectru comparativ deosebit de sugestiv); rolul modificat al comunicării — gradul de utilitate sau de contraproductivitate din fiecare stat socialist în parte al mijloacelor de comunicare centralizate ideologic poate fi măsurat în raport cu cantitatea de informaţii independente căutate şi asimilate din surse străine (presă, radio, iar în cazul Cehoslovaciei, R.D.G.-ului şi Ungariei chiar şi televiziune), dar mai cu seamă în raport cu contraculturile indigene sau subterane (cercuri şi publicaţii marginale clandestine sau neoficiale); articularea opoziţiei politice (studiile despre politizarea „grupurilor", despre apariţia „grupurilor parlamentare" şi a fracţiunilor în cadrul partidului ar trebui să fie şi ele întreprinse, acolo şi atunci cînd este posibil).

(b) *Interzonal*

Majoritatea efectelor transformării statului socialist, cauzate de trecerea de la societăţile preindustriale la cele tehnologice, sînt similare efectelor pe care aceleaşi cauze le provoacă asupra statelor nesocialiste. La drept vorbind, nu se poate ignora faptul că majoritatea statelor constituţional-pluraliste din Occident au trecut prin industrializarea primară cu mult înaintea U.R.S.S. şi a ţărilor est-europene. Anacronismul este mai puţin flagrant în ultima perioadă, cînd U.R.S.S., încheindu-şi prima industrializare sub Stalin, a început imediat să elimine decalajul faţă de Occident şi îndeosebi faţă de S.U.A., în timpul trecerii la stadiile tehnologiilor de înalt nivel. Însă nu se poate ignora faptul că procesele şi instituţiile politice sînt atît de radical diferite încît efectele politice ale unor schimbări economice şi sociale asemănătoare din cele două tipuri de state sînt comparabile doar în contextele specifice respective. Nimic din evoluţia observată din momentul cînd au intrat în faza schimbărilor rapide din era tehnologiei nu dovedeşte că ambele grupuri vor reacţiona politic similar socio-întrebărilor economice similare ale zilei. S-ar putea întîmpla chiar ca în noile împrejurări ele să se îndepărteze şi mai mult unul de celălalt.

Însă majoritatea cauzelor sînt totuşi comparabile. Grupurile din ambele tipuri de societate sînt stimulate de procesele producţiei industriale moderne ca să ceară noi drepturi participative în procesele fundamentale ale luării de decizii. Reprezentarea de grup devine una din trăsăturile

cele mai impunătoare ale ambelor societăţi — în una eclipsînd într-o anumită măsură supremaţia reprezentării politice, în cealaltă introducînd un nou element de reprezentare şi reducînd drepturile necontestate anterior ale conducerii politice de a lua toate hotărîrile cu o consultare minimă a grupurilor reprezentative ale societăţii. Acumularea şi specializarea crescîndă a problemelor de rezolvat de către organele centrale cască în ambele societăţi o prăpastie mare între politician (sau „roşu") şi expert şi în ambele grupuri de societăţi cererea de descentralizare (în sensul transferului de putere înspre regiuni) şi devoluţie (în sensul transferului de putere înspre ţesătura de organizaţii constitutive ale societăţii) devine mai presantă. În ambele grupuri de societăţi, intensificarea comunicării prin noile mass-media şi prin creşterea alfabetizării ar trebui să poată produce o intensificare a participării la discutarea problemelor de politică generală şi să poată aduce „în stradă" toate chestiunile fundamentale. În ambele grupuri de societăţi deosebirile dintre generaţii se accentuează din ce în ce mai mult întrucît schimbările tehnologice rapide transformă nu numai acele *mores* specifice individului uman ci şi psihologia şi chiar firea omenească. Aceste noi fenomene socio-economice, care au aspecte asemănătoare indiferent de regimurile politice în care apar, pot produce cîteodată chiar şi crize aparent asemănătoare, aşa cum a fost cazul evenimentelor simultane din primăvara lui 1968 din două state aproape învecinate: unul socialist — Cehoslovacia — celălalt constituţional-pluralist

OTECA

— Franţa. Acesta este punctul în care eforturile examinării comparate efectuate de sociologie şi de sociologia politică sînt atît de importante. Locurile unde analiza comparativă ar putea tăia de-a curmezişul prin barierele instituţionale sînt tocmai aceste domenii mult mai abstracte şi mult mai bine conceptualizate.

Atît statele socialiste cît şi cele nesocialiste angajate în evoluţia tehnologică se confruntă cu aceleaşi bifurcări ale soluţiilor problemelor care vizează: (a) dispersarea răspunsurilor în procesele luării de hotărîri înăuntrul propriilor lor comunităţi naţionale aflate în căutarea participării şi — totuşi — (b) integrarea şi supracoordonarea în centre noi, unităţi teritoriale mai mari a căror necesitate este determinată de internaţionalizarea economiei şi a comunicaţiilor, precum şi de noua centralizare reclamată tocmai de tehnologie în sine. Acest fapt duce direct la problema suveranităţii pe ambele feţe ale acestui Ianus. În varianta (a), suveranitatea internă a guvernului central este fragmentată în noua mulţime de centre de luare a deciziilor, care îşi fac apariţia prin intermediul noilor procese politice şi sociale. În varianta (b), suveranitatea externă este confruntată cu presiunile din afară, din partea unor forţe mai puternice ale lumii internaţionale, care conlucrează peste graniţele altădată eficiente ale statelor naţionale. Acest fapt pare a reclama existenţa unor comunităţi mai mari, integrate, care — prin fuzionarea şi amalgamarea statelor individuale şovăitoare — ar produce suveranităţi cvasifederale capabile să reziste presiunilor exercitate de organizaţiile, pieţele şi forţele internaţionale.

NOTE

1. *Government and Opposition*, vol. 1 (iarna 1969–1970).
2. *American Political Science Review*, nr. 4 (decembrie 1970).
3. R. Richard Little, „Communist Studies in a Comparative Framework", p. 94, în Fleron, *op. cit.*, Chicago, Rand McNally, 1969.
4. În introducerea la vol. 1 din *A History of Soviet Russia*, Londra, Macmillan, 1950.
5. Isaac Deutscher, „The Roots of Bureaucracy", în *The Socialist Register, 1969*, Londra, The Merlin Press, 1969.
6. *Ibid.*, pag. 28.
7. *The Open Society and Its Enemies*, Londra, Kegan Paul, 1945.
8. *The Origins of Totalitarianism*, New York, Harcourt Brace, 1957.
9. *The Origins of Totalitarian Democracy*, Londra, Secker & Warburg, 1961.
10. Harvard University Press, 1956.
11. *How Russia is Ruled*, Harvard University Press, 1963. Astfel: „Partidul conducător se perpetuează de la sine şi nu poate fi înlăturat decît prin revoluţie. Puterile sale sînt atotcuprinzătoare şi fără margini. Aşa-zisele aranjamente «constituţionale» îşi trag

forţa pe care o posedă din consimţămîntul regimului" (pag. 349–350).

12. „Am împrumutat termenul de «aparat» din *The politics of the European Communist States*, Londra, Weidenfeld & Nicolson, 1967 a lui G. Ionescu. Însă este evident că nu pot accepta formula sa de «stat aparat»: după părerea mea, aparatul nu este un *tip* de stat, el este ceva diferit de stat şi ostil acestuia" [din „The Concept of Totalitarianism", *Survey* (toamna lui 1969), pag. 103].
13. „Soviet and Communist Politics: A Comparative Approach", *Journal of Politics*, XXII (mai 1960).
14. „On the Comparative Study of Communism", *World Politics*, XIX, 2 (ianuarie 1967).
15. „Comparing Communist Nations: Prospects for an Empirical Approach", *American Political Science Review*, nr. 1 (martie 1968).
16. „Soviet Area Studies and the Social Sciences: Some Methodological Problems in Communist Studies", *Soviet Studies*, XIX, 3 (ianuarie 1968).
17. Organizatorii foarte utilei conferinţe despre „Conducerea politică în Europa Răsăriteană şi Uniunea Sovietică", ţinută în noiembrie 1968 sub auspiciile Programului pentru politică comparată de la Northwestern University. Publicată sub acest titlu de Aldine,Chicago, 1970.
18. Organizatorii conferinţei despre „Schimbarea în sistemele comuniste", ţinută la Berkeley sub auspiciile Comitetului de planificare pentru studii comuniste comparate al A.C.S.L. şi publicată sub acest titlu de Stanford University Press, 1970.
19. *The Policy of the European Communist States*, precum şi ca organizator al studiului de politică comparată patronat de Consiliul de cercetare pentru ştiinţele sociale şi, efectuat în prezent de opt

universităţi britanice, despre „Procesele sociale şi politice din Europa răsăriteană" (1968–1971).

20. „The Comparative Study of Communist Political Systems", *Slavic Review*, XXVI (martie 1967).
21. *Op.cit.*, pag. 1044. Vezi mai sus, pag. 8.
22. Vezi Paul Shoup şi David E. Powell, „The Emergence of Political Science in Communist Countries", *American Political Science Review*, nr. 2 (iunie 1970).
23. Columbus, Ohio, Charles E. Merrill Publishing Co., 1969.
24. Boston şi Toronto, Little, Brown, 1966. De asemenea, Barghoorn a fost unul dintre primii sovietologi care au fost de acord să adopte în studiile sale umbrela conceptuală comună a unei abordări în echipă, contribuind cu articolul „Soviet Russia: Orthodoxy and Adaptiveness" la *Political Culture and Political Development* de Lucian Pye şi Sidney Verba.
25. Princeton University Press, 1968.
26. Londra, Weidenfeld & Nicolson, 1970.
27. Reprodus în Fleron, *Communist Studies and the Social Sciences.*
28. „Pe măsură ce politologii s-au arătat tot mai preocupaţi de adaptarea şi transformarea sistemelor politice şi îndeosebi de problemele de politică publică ale noilor naţiuni, a existat o tendinţă din ce în ce mai pronunţată de concentrare pe interacţiunea sistemelor politice în ansamblu cu mediul lor intern şi internaţional, din moment ce acesta este nivelul la care schimbarea politică poate fi explicată. Această recentă tendinţă a cercetărilor din domeniul politologiei comparative şi al dezvoltării politice lărgeşte perspectivele de anulare a discontinuităţii dintre teoriile politice empirice şi cele normative" (din articolul „Comparative Politics", în *International Ency-*

clopaedia of the Social Sciences, New York, Macmillan, 1968, XII, 334.

29. *Society, Culture and Personality, their Structure and Dynamics: A System of General Sociology*, New York, Cooper, 1947.
30. New York, John Day, 1941.
31. Oxford, Clarendon Press, 1953.
32. New York, Norton, 1953.
33. În prefaţa sa la *18 Lectures on Industrial Society*, Londra, Weidenfeld & Nicolson, 1961.
34. Londra, Chatto & Windus, 1964.
35. Vezi îndeosebi S.A. Khavina, *A Critique of Bourgeois Views on the Laws of Socialist Economic Management*, Moscova, 1968.
36. În lucrarea sa *The Process of Government*, editată de Peter H. Odegard, Harvard University Press, 1967; publicată pentru prima dată în 1907.
37. Mai cu seamă *Studies in the Problem of Sovereignity*, New Haven, Yale University Press, 1918.
38. New York, Knopf, 1957.
39. „Group Conflict and Political Change", în Chalmers Johnson, *op. cit.*, pag. 221–222.
40. *World Politics*, XVI (iulie 1964).
41. Într-un eseu deosebit de consistent şi original despre „Raţionalizarea controlului de partid" (The Rationalisation of Party Control), în Chalmers Johnson, *op. cit.*, pag. 153.
42. *Slavic Review* (martie 1967).
43. În Chalmers Johnson, *op. cit.*, pag. 375–376.
44. De exemplu, lucrările oarecum impresioniste dar de pionierat ale lui Hugh Seton-Watson. *The East European Revolution* (Londra, Methuen, 1950) rămîne una dintre primele cărţi care au evidenţiat cu autoritate importanţa studierii intelectualităţii în „revoluţia" comunistă din Europa de Est şi în faza

ei ulterioară de consolidare. Ea are încă o utilitate distinctă datorită îmbinării faptelor istorice cu o înclinaţie benefică spre sugerarea concluziilor generale din punct de vedere comparatist.

45. Pentru o discuţie adecvată despre importanţa conceptului de stat în politologia contemporană sau chiar despre „Politologie ca artă a guvernării" vezi, în această serie a studiilor de politică comparată, W.J.M. Mackenzie, *The Study of Political Science Today* şi mai cu seamă secţiunea „Statecraft, and Politics without States" (pag. 15–18).

46. De exemplu la exclamaţia îndrăzneaţă a lui Almond şi Powell: „Textele mai vechi foloseau termeni ca «guvern», «naţiune» sau «stat» pentru a descrie ceea ce numim sistem politic. Aici nu e vorba numai de stilul clasificării. Această nouă terminologie reflectă o modalitate inedită de considerare a fenomenelor politice" (*Comparative Politics: A Developmental Approach*, pag. 16), S.E. Finer răspunde arătînd că aceiaşi autori se referă ulterior la conceptul de stat dîndu-i denumiri diferite şi citeodată folosindu-se chiar de adevăratul său nume, ca în formula „construirea statului" (în *Government and Opposition*, vol. I, pag. 3–21). Iată şi cuvintele lui Jean Blondel din *Introduction to Comparative Government* (Londra, Weidenfeld & Nicolson, 1969): „Nu ne rămîne decît o singură abordare a studiului guvernului: ea constă în studierea guvernelor naţionale trecînd dincolo de graniţele naţionale".

47 Chalmers Johnson, *op. cit.*, pag. I-XXXII.

48 În Fleron, *op. cit.*, pag. 190.

49 Articolul 2 al Constituţiei U.R.S.S. din 1936: „Temelia politică a U.R.S.S. o constituie Sovietele deputaţilor muncitori"; şi Articolul 3: „toată puterea din U.R.S.S. aparţine muncitorilor de la oraşe şi sate reprezentaţi de Sovietele deputaţilor muncitori".

Articolul 2 din Constituţia chineză din 1954: „Toată puterea din Republica Populară Chineză aparţine poporului. Organele prin care poporul îşi exercită puterea sînt Congresul Naţional Popular şi congresele locale populare la diverse niveluri"; şi articolul 23: „Congresul Naţional Popular este alcătuit din deputaţi aleşi de provincii"... etc. Articolul 2 din Constituţia maghiară din 1949: „În Republica Populară Ungară întreaga putere aparţine clasei muncitoare. Muncitorii de la oraşe şi sate îşi exercită puterea prin reprezentanţii lor aleşi, care sînt răspunzători în faţa poporului". Şi chiar în Constituţia mai modernă şi mai sofisticată a Iugoslaviei din 1963, în Articolul 47, se scrie: „Funcţiile puterii şi administrarea problemelor sociale vor fi exercitate de organe reprezentative". În ceea ce priveşte caracterul practic al reprezentativităţii, chiar şi prima Constituţie rusă (1918) a rezolvat problema în mod aritmetic, afirmînd că în Congresul General Rus al Sovietelor va exista cîte un delegat al sovietelor orăşeneşti la fiecare 25 000 de alegători şi cîte unul la 125 000 de alegători pentru sovietele guberniilor. Pentru această problemă vezi şi Otto Bihari, *Socialist Representative Institutions*, Budapesta, 1970.

50. Articolul 5, Constituţia din 1936.
51. În „Principiile de bază" ale Constituţiei din 1963.
52. Articolele 5–7, Constituţia din 1954.
53. Expresia a fost folosită în acest sens de autorul studiului de faţă în *The Politics of the European Communist States*.
54. V. scrisoarea în 25 de puncte a Partidului Comunist Chinez din 14 iunie 1963.
55. În *The Politics of the European Communist States*, precum şi în G. Ionescu şi Isabel de Madariaga, *Opposition*, Londra, C.A. Wats, 1968.

56. Expresie inventată de Raymond Aron în *Democracy and Totalitarianism*, Weidenfeld & Nicolson, 1968.
57. Vezi şi „Lenin, The Commune and the State" al acestui autor, în *Government and Opposition*, vol. 2 (primăvara lui 1970).
58. „Ce urmează să înlocuiască aparatul de stat zdrobit? În 1848, în *Manifestul comunist*, răspunsul lui Marx la această întrebare era încă unul pur abstract sau, ca să fim mai corecţi, era un răspuns care indica problema dar nu o rezolva" (*Statul şi revoluţia*, 1917).
59. „Concepută astfel, participarea este chiar opusul sau reversul mobilizării. Mobilizarea nu exprimă ideea deplasării individuale ci ideea unei colectivităţi, malcabile şi pasive, care este *pusă în mişcare* după bunul plac al autorităţilor ce folosesc persuasiunea şi chiar trec dincolo de ea. Spunem că indivizii «participă» dar nu putem spune despre aceiaşi indivizi că se «mobilizează» ei sînt mobilizaţi!" (Giovanni Sartori, „Concept Misformation in Comparative Politics", *American Political Science Review*, LXIV 4 (decembrie 1970, p. 1050–1051).

Format 24/54×84. Coli de tipar 5,33.
Apărut 1992

Culegere şi paginare pe calculator:
ADISAN S.R.L., str. arh. Ion Mincu, nr.11

Imprimat la **ROMCART** S.A.
Bucureşti, Romania